

กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทย

วิชญ์ เครืองาม

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ความนำ

รัฐทั้งหลายย่อมมีหัวหน้าหรือผู้ปกครอง ในสังคมบรรพกาลซึ่งยังไม่สลับซับซ้อนนัก ผู้ปกครองอาจเป็นหัวหน้าเผ่า ผู้นำพิธีกรรมหรือนักบวชผู้กล้าหาญสามารถ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้คนในสังคมนั้น ๆ ต่อมาเมื่อสังคมซับซ้อนมากขึ้น ผู้ปกครองกลายเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ การโค่นล้มผู้ปกครองชุมชนใดได้ย่อมหมายถึงการได้อำนาจปกครองเหนือชุมชนนั้น การได้เข้าครอบครองชุมชน ทรัพยากร และอำนาจสั่งการเหนือชุมชนนั้น จนกระทั่งชุมชนหรือสังคมดังกล่าวพัฒนาไปเป็นแคว้น นคร และรัฐ มีดินแดน ประชากร การปกครอง และอำนาจอิสระ ผู้ปกครองจึงกลายเป็นสถาบันซึ่งอาจเรียกว่าเจ้าครองนครหรืออะไรสุดแต่จะกำหนด การเข้าสู่ตำแหน่งมีทั้งประเภทสืบทอดอำนาจไปยังวงศ์ญาติของผู้ปกครองเดิม การเลือกหาผู้อื่นให้ดำรงตำแหน่ง การมอบหมายให้ทำหน้าที่ การพลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นเช่นนครดุบรอฟนิคซึ่งผู้นำพลัดกันเป็นคนละ ๑ เดือน สิ่งที่ตามมาคือกฎเกณฑ์กติกาว่าด้วยคุณสมบัติ วิธีเข้าสู่ตำแหน่ง วาระ และอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองซึ่งเริ่มจากกฎเกณฑ์กติกาในรูปของธรรมเนียมปฏิบัติก่อน ต่อมาก็ตราไว้ด้วยกฎหมายอย่างชัดเจน

ในบางประเทศ การจะได้มาซึ่งกฎเกณฑ์กติกาเหล่านี้ต้องต่อสู้รบพุ่งกันนานเพราะฝ่ายที่มีอำนาจและได้เปรียบย่อมไม่ยอมเสียอำนาจและตกอยู่ใต้กติกาที่ทำให้ตนเสียเปรียบ ฝ่ายที่ต้องการกติกา ก็อยากให้ทุกอย่างชัดเจนแน่นอน ตัวอย่างเห็นได้จากในอังกฤษโบราณที่การต่อสู้ระหว่างกษัตริย์และรัฐสภายุติลงด้วยการจัดให้มีข้อตกลงเรื่องการสืบราชสมบัติ (The Act of Settlement)

เมื่อรัฐจำเป็นต้องมีการปกครองรัฐ เรื่องราวเกี่ยวกับผู้ปกครองหรือประมุขของรัฐย่อมเป็นกฎเกณฑ์การปกครองรัฐประการหนึ่งซึ่งจะต้องกำหนดรูปแบบ คุณสมบัติ วิธีเข้าสู่ตำแหน่ง วาระ อำนาจหน้าที่ และการพ้นจากตำแหน่งให้ชัดเจน ในมาเลเซีย การได้เอกราชจากอังกฤษก่อให้เกิดปัญหาสำคัญตั้งแต่ต้นจนจนจะตั้งเป็นสหพันธรัฐไม่ได้เมื่อ ๔ รัฐที่จะมารวมกันต้องการให้ประมุขเป็นประธานาธิบดีหรือผู้นำที่มาจากการเลือกตั้งเพื่อว่าราษฎรของตนก็มีโอกาส ในขณะที่อีก ๕ รัฐซึ่งมีสุลต่านปกครองแบบสืบอำนาจมาช้านานต้องการประมุขแบบกษัตริย์ แต่ปัญหาก็เกิดอีกว่าหากสุลต่านองค์ใดจากรัฐใดในบรรดา ๕ รัฐนั้นเป็นกษัตริย์พระองค์แรกแล้ว สุลต่านรัฐอื่นจะหมดโอกาสหากใช้หลักการสืบสันตติวงศ์ การประนีประนอมจึงเกิดขึ้นด้วยการให้มีประมุขเป็นกษัตริย์แต่ให้มาจากสุลต่าน ๕ รัฐ เลือกกันเองหมุนเวียนกันขึ้นเป็นกษัตริย์โดยมีวาระ ๕ ปี

ไม่มีการสืบทอดอำนาจ โดยวิธีนี้ผู้แทนจากทุกรัฐจะมีโอกาสเป็นกษัตริย์อันเท่าเทียมกันการนำวิธีการของประเทศที่มีประมุขเป็นประธานาธิบดีมาใช้โดยอนุโลมนั่นเอง

หลายประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมอังกฤษ เมื่อได้เอกราชแล้วก็ยังเห็นประโยชน์จากการมีเชื้อสายความสัมพันธ์ด้านประมุขกับอังกฤษต่อไป โดยไม่ต้องยุ่งยากกับการเลือกรูปแบบและการกำหนดกติกาว่าด้วยประมุขจึงยังคงถือเอากษัตริย์อังกฤษเป็นประมุขของตน เช่น ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา เหมือนดังที่บางประเทศในยุโรปในอดีตก็เคยมีกษัตริย์ร่วมกันเช่นออสเตรียและฮังการี อังกฤษและเนเธอร์แลนด์

ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาแต่โบราณ คุณลักษณะสำคัญของพระมหากษัตริย์คือการเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ที่พึ่งในที่นี้หมายถึงทั้งในด้านการบำรุงขวัญ การทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินได้ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นเรื่องของพิธีกรรมและบุญญาธิการ ในด้านการปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าศึกศัตรู ซึ่งเป็นเรื่องของการเป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ และในด้านการบำบัดทุกข์บำรุงสุขซึ่งเป็นเรื่องของการให้ความเป็นธรรม ประมุขแบบนี้มีการสืบทอดความเป็นผู้นำและผู้นำไม่มีวาระ ฝ่ายศาสนาและนักปราชญ์จึงได้สร้างหรือนำหลักธรรมต่าง ๆ เข้ามาช่วยเป็นเครื่องกำกับและเหนี่ยวรั้งมิให้การสืบทอดอำนาจและการไม่มีวาระกลายเป็นโทษแก่ราษฎร พระมหากษัตริย์เองก็ทรงตระหนักถึงความข้อนี้ดังที่ได้ปฏิญาณพระองค์อยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาสัมมาปฏิบัติเมื่อจะเสด็จขึ้นรับราชสมบัติ เมื่อนำจุดเด่นหรือจุดแข็งของสถาบันนี้มีอยู่มารวมกับคตินิยมในทางศาสนาที่ปลูกฝังความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ ความเชื่อในบุญกรรมของแต่ละคนที่สั่งสมมา หรือ “บุญเพจะกตะบุญญา” และความระมัดระวังสังวรของพระมหากษัตริย์เอง สถาบันพระมหากษัตริย์จึงประทับประคองตัวมาได้เป็นเวลาหลายศตวรรษด้วยการยอมรับนับถือจากประชาชนว่าน่าจะมีคุณหรือเกื้อกูลประโยชน์สุขของประชาชนได้ดีกว่าประมุขแบบอื่น

การสืบราชสมบัติจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนเพื่อเป็นหลักประกันความคงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะจะทำให้รู้ว่าประมุขในรูปแบบนี้มีที่มาอย่างไรและจะยังคงอยู่ต่อไปไม่ขาดช่วง ทั้งจะเกิดความแน่นอน และไม่ทำให้ราษฎรสับสน

ในบางประเทศได้กำหนดกฎเกณฑ์นี้ไว้ในกฎหมายสูงสุดของประเทศที่เรียกว่ารัฐธรรมนูญ ในบางประเทศที่จัดทำกฎเกณฑ์นี้คนละเวลากับช่วงที่จัดทำรัฐธรรมนูญก็จัดให้มีกฎหมายว่าด้วยการนี้แยกออกไปเป็นการเฉพาะ ประเทศไทยจัดอยู่ในกลุ่มประเทศหลังดังจะได้อธิบายถึงกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยในความหมายที่ว่าเป็น “กฎ” คือ สิ่งที่เราขึ้นไว้เป็นแบบแผนและ “เกณฑ์” คือสิ่งที่ถือปฏิบัติตามที่จริงดังที่ได้พัฒนามาบนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ คตินิยมทางศาสนา จารีตประเพณี การเมือง และกฎหมายเป็นลำดับดังนี้

ยุคที่ ๑ การสืบราชสมบัติที่มีกฎแต่ยังไม่เป็นเกณฑ์

แม้ไทยจะมีผู้นำซึ่งได้รับสมมุติยกย่องให้เป็นหัวหน้าปกครองราษฎรและสืบเชื้อสายการเป็นผู้นำมาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ดังที่ศิลาจารึกกรุงสุโขทัย หลักที่ ๑ กล่าวถึงการสืบราชสมบัติของพ่อขุนรามคำแหงต่อจากพ่อขุนบานเมืองว่า “พี่กูตาย จึงได้แก่กูทั้งกลม” แต่การจะเรียกผู้นำว่าเป็นพระมหากษัตริย์ พระเจ้าอยู่หัว หรือพระเจ้าแผ่นดินนั้นเพิ่งจะเรียกได้เต็มปากเต็มคำในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งรับอิทธิพลจากละโว้ ขอม และพราหมณ์ ในบัดนั้นผู้ปกครองจึงเป็นพระผู้เป็นเจ้าตามคตินิยมของพราหมณ์ เริ่มมีการใช้ราชาศัพท์ เทียบชั้นกับพระผู้เป็นเจ้า และมีพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย แม้แต่พระปรมาภิไธยและพระนามเจ้านายสำคัญก็เริ่มยืดยาวขึ้นโดยเทียบเคียงมาจากพระนามพระผู้เป็นเจ้า เช่น สมเด็จพระรามาริบดี สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนารายณ์ พระรามศวร บางครั้งก็เลี่ยงไปเทียบกับพระสมัญญานามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแทน เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร สมเด็จพระสรรเพชญ์

สิ่งที่ตามมาจากกรณียกฐานะผู้นำเป็นพระมหากษัตริย์เต็มรูปคือการเริ่มมีกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติ หรือการสืบราชสันตติวงศ์ (สันตติ แปลว่าต่อเนื่อง) เพื่อมิให้การเป็นผู้นำสะดุดหรือขาดช่วงลงตามหลักที่ว่า แผ่นดินขอมไม่ว่างเว้นผู้ปกครอง ในอาณาจักรทั้งหลายย่อมมีกฎเกณฑ์ว่าด้วยการนี้กันทั้งนั้น ซึ่งอาจเป็นลายลักษณ์อักษรหรือธรรมเนียมปฏิบัติก็ได้ แต่กฎเกณฑ์ย่อมแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ความเหมาะสมในแต่ละสังคม เช่น อาจจะตกทอดจากพ่อไปสู่ลูก หรือจากพี่ไปสู่น้อง ส่วนที่คล้ายคลึงกันในสังคมต่าง ๆ คือ การให้ความสำคัญแก่ชายมากกว่าหญิง ความยืดหยุ่นอ่อนตัวมีข้อยกเว้นบางเรื่องในบางกรณี และการที่บุคคลภายนอกผู้ไม่มีสิทธิอาจถือโอกาสเข้าช่วงชิงอำนาจล้มล้างกฎเกณฑ์เดิมแล้วตั้งกฎเกณฑ์ใหม่ในบางครั้ง

ในช่วงศตวรรษแรกของการสถาปนากรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๕๓-๒๐๑๑) ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าการสืบราชสมบัติมีกฎเกณฑ์หรือไม่ และมีว่าอย่างไร แต่การที่สมเด็จพระรามาริบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระนามพระรามศวร ไปครองเมืองลพบุรีอันเป็นเมืองหน้าด่านติดต่อกับชายแดนอาณาจักรขอมและอาณาจักรสุโขทัย ทั้งต่อมาพระรามศวรก็ได้ขึ้นครองราชย์ เป็นเหตุให้ในรัชกาลหลัง ๆ มีธรรมเนียมตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระรามศวร และได้ขึ้นครองราชย์เช่นกัน แสดงว่าน่าจะมีกฎเกณฑ์บ้างแล้ว

ความถนัดชัดเจนมาปรากฏเมื่อมีการตราขึ้นเป็นกฎหมายเทียรบาลในเวลาต่อมา และใช้สืบมานับร้อย ๆ ปี ซึ่งมีประเด็นควรพิจารณาดังนี้

๑. กฎมณเฑียรบาลคืออะไร

คำว่ากฎมณเฑียรบาลในครั้งแรกถือเป็นคำที่สมบูรณ์ในตัวเองเพราะแสดงถึงประเภทของกฎหมาย ชื่อของกฎหมายและเนื้อหาของกฎหมายโดยไม่ต้องเติมคำว่า “ว่าด้วย” เรื่องนั้นเรื่องนี้ต่อท้ายอีก กล่าวคือแสดงอยู่ในตัวว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการรักษาเรือนของพระมหากษัตริย์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า “ชื่อกฎหมายเทียรบาลนี้แปลว่าสำหรับรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดิน ในกฎนั้นได้พรรณนากำหนดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแลพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งอยู่ในตำแหน่งราชการ แลข้อบังคับ สำหรับข้าราชการที่จะประพฤติให้ถูกต้องไม่มีความผิดในพระเจ้าแผ่นดิน”^๑ ข้อนี้แตกต่างจากในสมัยหลังที่กฎหมายเทียรบาลเป็นเพียงชื่อของกฎหมายประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับคำว่าพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา หากประสงค์จะพรรณนากำหนดเรื่องใดจึงต้องเติมคำว่า “ว่าด้วย” เรื่องนั้น ๆ ต่อท้าย เช่น กฎหมายเทียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๑ กฎหมายเทียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ กฎหมายเทียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

อนึ่ง คำว่ากฎหมายเทียรบาล พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่าควรเขียนว่า “กฎหมายเทียรบาล” และระบุว่าหมายถึงการปกครองในพระราชฐาน ส่วน “กฎหมายเทียรบาล” เป็นการเขียนแบบโบราณ^๒

๒. กฎหมายเทียรบาลตราขึ้นเมื่อใด

เดิมทีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เคยทรงสันนิษฐานว่ากฎหมายเทียรบาลน่าจะตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง เพราะข้อความในบานแผนกหรือค่านำระบุว่าตราขึ้นเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๗๒๐ ตรงกับ พ.ศ.๑๕๐๑ อันเป็นแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๓ ซึ่งก็เข้าเค้าอยู่สำหรับการแรกเริ่มสถาปนาพระมหากษัตริราชธานีที่จำเป็นต้องมีกฎหมายต่าง ๆ เสียตั้งแต่แรก^๔

อย่างไรก็ตามจากการตรวจสอบของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและนักประวัติศาสตร์ในชั้นหลัง เช่น ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่ากฎหมายเทียรบาลน่าจะตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยามากกว่าเพราะเมื่อสอบศักราช และเทียบเคียงกับถ้อยคำภาษาในกฎหมายร่วมสมัยเช่นทำเนียบศักดินาพลเรือนและทหารหัวเมือง ประกอบกับกฎหมายเทียรบาลฉบับนี้ได้กล่าวถึงหัวเมืองหลายแห่งเช่นเมืองมะลากา เมืองมลายู ซึ่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ยังไม่ตั้ง หรือยังไม่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา กฎหมายเทียรบาลจึงน่าจะตราขึ้นในชั้นหลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๕

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม” ใน รวมเรื่องราวภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยามและอธิบายว่าด้วยศเจ้า (กรุงเทพฯ: บริษัทเอ็ดมันเพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖-๓๗

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๘๓๒.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม”, หน้า ๗๖.

^๔ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ.๑๘๙๓-๑๙๑๒) กรุงศรีอยุธยาได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสของอินเดียโบราณมาใช้โดยรับต่อมาจากมอญ ทั้งยังมีการตรากฎหมายอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น พระไอยการอาญาหลวง

^๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจสอบพบว่าปีชวด จุลศักราช ๗๒๐ ที่อ้างไว้ในบานแผนกมิใช่ปีชวดแต่เป็นปีจอ อาทักษณน่าจะคัดลอกผิด ถ้าจะให้ปีชวดต้องเป็น จ.ศ.๘๓๐ และหากจะให้ตรงกับวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปี

อย่างไรก็ตามเคยมีผู้สันนิษฐานไว้เช่นกันว่าบางทีกฎหมายเทียรบาลอาจมีหลายฉบับ หรือมีฉบับนั้นก็มียุคก่อนแล้ว แต่เพิ่งนำมารวบรวมและตราขึ้นใหม่หรือตรวจชำระครั้งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ รวมทั้งอาจมีการแก้ไขเพิ่มเติมต่อมาอีกหลายครั้งก็ได้ เพราะฉบับที่ใช้อ้างอิงในเวลานี้ก็เป็นฉบับที่ได้มาจากการตรวจชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑

๓. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยเรื่องอะไร

กฎหมายเทียรบาลเป็นกฎหมายเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติและข้อควรละเว้นในราชการของพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ในตัวเองเพราะพรรณนาตั้งแต่สกุลยศเจ้านาย เครื่องยศ สถานภาพ การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณี การใช้พาหนะ การเข้าเฝ้าฯ การถวายอารักขา การเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ การวางตัวของข้าราชการสำนักเมื่ออยู่ในวัง พระราชนิยม พระราโชวาท การในหน้าที่ของผู้มีตำแหน่งต่าง ๆ พระราชพิธี พระราชานุกิจ ตลอดจนการใช้ราชาศัพท์รวมทั้งสิ้น ๑๘๔ มาตรา

เรื่องนี้เกิดขึ้นจากการที่กรุงศรีอยุธยารับเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณผ่านทางมอญมาใช้เป็นกฎหมายไทยตั้งแต่ต้นกรุงศรีอยุธยาแล้วเรียกว่า “พระธรรมศาสตร์” หรือ “พระธัมมสัทถัม” และยังคงใช้สืบทอดกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้มีการตรากฎหมายใหม่ยกเลิกเสียในบางส่วนและค่อย ๆ สูญหายไปเพราะไม่มีการนำมาใช้อีกบางส่วน เนื่องจากไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมการปกครองบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงใหม่ แต่ตลอดเวลาประมาณ ๓๐๐ ปีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนถึงเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระธรรมศาสตร์เป็นหลักของบ้านเมืองโดยแท้เพราะเป็น “บทพระไอยการแห่งบูรณกษัตริย์บัญญัติสืบมา” จึงมีแต่แก่นสารหรือหลักกฎหมายล้วน ๆ เรียกว่ามูลคดี (principles) แต่ยังประกอบด้วยส่วนที่แตกย่อยออกไปอีกสองส่วน

ส่วนแรกคือบทบัญญัติที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นเพื่อให้ครอบคลุมสาขาคดีใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่โดยยึดมูลคดีตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักและจะขัดกับหลักกฎหมายหรือมูลคดีในพระธรรมศาสตร์ไม่ได้เรียกว่า “พระราชศาสตร์” บทบัญญัติเหล่านี้มักตราเป็นพระราชกำหนดบทพระไอยการว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ส่วนที่สองคือกฎเกณฑ์นอกเหนือจากที่เคยกล่าวถึงไว้ในมูลคดีตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เพื่อวินิจฉัยตีความเรื่องราวต่าง ๆ ใช้เป็นบรรทัดฐานสืบไปเรียกว่า “พระราชนิติศาสตร์” หรือ “พระราชนิติคดี” กฎ

ขุด ตามที่บานแผนกอ้างไว้ก็จะเป็นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๐๑๑ แต่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี สันนิษฐานว่าการที่มาตรา ๒ แห่งกฎหมายเทียรบาลระบุถึงเมืองศรีสัชนาลัยว่าเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แสดงว่ากฎหมายเทียรบาลตราขึ้นภายหลังจากที่เมืองศรีสัชนาลัยเป็นของกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงน่าจะเป็นรอบ พ.ศ. ๒๐๒๓ มากกว่า

มณฑิยบาลนี้ มีผู้เห็นว่าเป็นพระราชนิคาสตร์หรือพระราชนิคคิ^๖ แต่นักประวัติศาสตร์กฎหมายบางคนถือว่าพระราชศาสตร์และพระราชนิคาสตร์เป็นเรื่องเดียวกันที่แยกออกมาจากพระธรรมศาสตร์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๓๑๐ กฎหมายเหล่านี้ถูกทำลายเป็นส่วนใหญ่จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้คณะราชบัณฑิตตรวจชำระใหม่ใน พ.ศ.๒๓๔๗ เรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” และใช้เป็นหลักสืบมา

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีกฎหมายมณฑิยบาลดังกล่าวแล้ว แต่จะถือว่ากฎหมายมณฑิยบาลเป็นกฎหมายที่วางด้วยการสืบราชสมบัติโดยตรงก็ยังไม่ถูกต้องนัก เพราะกฎหมายมณฑิยบาลเป็นเพียงกฎหมายที่พรรณารื่องเกี่ยวกับการรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น หาได้จำแนกแจกแจงลงไปถึงการสืบราชสมบัติไม่ ที่จะใกล้เคียงที่สุดคือการกำหนดสกุลยศและฐานะของพระราชโอรส พระโอรสและโอรส อันเกิดจากพระอัครมเหสี แม่หยั่วเมือง ลูกหลวง หลานหลวงและพระสนมลดหลั่นกันไป เช่น พระราชโอรสประสูติจากพระอัครมเหสีทรงอยู่ในฐานะสมเด็จพระพุทธเจ้า หากประสูติจากพระหยั่วเมือง เป็นพระมหาอุปราช แสดงว่าพระมหาอุปราชต่ำกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ประสูติจากลูกหลวงกินเมืองเอก ประสูติจากหลานหลวงกินเมืองโท ประสูติจากพระสนมเป็นพระยาราชนิกูล^๗ ฐานะเหล่านี้แสดงว่าเป็นการจัดลำดับอาวุโสของเจ้านายราชตระกูล ประหนึ่งเป็นการส่งสัญญาณเป็นนัยว่าต้องการจัดลำดับการสืบราชสมบัติเช่นนี้ด้วย เช่น สมเด็จพระพุทธเจ้าควรจะมีสิทธิก่อนเจ้านายพระองค์อื่น แต่ในทางปฏิบัติก็มิได้มีการแต่งตั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าบ่อยครั้งนัก ทั้งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเอง ก็ได้มีการตราพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๕๕๗ และกำหนดฐานะของพระราชอนุชาขึ้นใหม่ให้สูงเสมอกับพระมหาอุปราชซึ่งเป็นพระราชโอรสประสูติจากแม่หยั่วเมืองอีกด้วย เช่น พระมหาอุปราชสามารถทรงศักดินาได้ถึง ๕๐,๐๐๐ และหากพระราชอนุชาเฉลิมพระราชมณฑิยเป็นพระมหาอุปราชก็อาจทรงศักดินาสูงถึง ๑๐๐,๐๐๐ ก็ได้ แสดงว่าพระราชอนุชามีบทบาทสูงขึ้นจนเห็นได้ชัด^๘

ข้อนี้สอดคล้องกับที่ชาวต่างประเทศหลายคนที่เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้อธิบายไว้ เช่น วันวลิตหรือฟานฟลีตอธิบายว่า

“(เจ้าขุนพ่อร่ำ) ได้รับแต่งตั้งเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยความยินยอมของพระราชวงศ์สืบแทนพระราเมศวร...ตั้งแต่นั้นมาก็เกิดกฎหมายในแผ่นดินสยามว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ ถ้าหากพระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์

^๖ ๖ ภาษา บุญยสมิต, “พระอัจฉริยภาพด้านนิคาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” ใน กฎหมายมณฑิยบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

^๗ ๗ กฎมณฑิยบาล มาตรา ๓ คำว่า “แม่หยั่วเมือง” ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่าเป็นคำย่อมาจาก “แม่อยู่หัว” หรือ “แม่อยู่หัวเมือง”

^๘ ๘ เกษม ศิริสัมพันธ์, “การสืบราชสมบัติ ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี”, วารสารนิคาสตร์ (ธันวาคม ๒๕๓๐), หน้า ๑๓๑-๑๖๑.

ลง พระอนุชา (ไม่ใช่พระราชโอรส) จะได้ขึ้นครองราชย์สืบไป การปฏิบัติเช่นนี้บางครั้งก็เป็นไปในทางตรงกันข้าม แต่ก็เนื่องจากกฎหมายนี้ถูกละเมิด”^๙

โยส เซาเตน ได้สังเกตความเป็นไปในกรุงศรีอยุธยาแล้วบันทึกไว้ว่า

“เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์ลง ผู้ที่เป็นรัชทายาทซึ่งจะขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปจะไม่ใช่พระราชโอรสของพระองค์แต่เป็นพระอนุชา ในกรณีที่พระองค์ไม่ทรงมีพระอนุชา พระราชโอรสที่แท้จริงจะได้รับการพิจารณาแทน ซึ่งพระราชโอรสองค์ต่อ ๆ มาที่จะได้สืบราชสมบัติเป็นลำดับต่อ ๆ ไป แล้วจึงจะถึงลำดับของพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ขึ้นครองราชย์ พระราชธิดาจะถูกกีดกันไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง”^{๑๐}

โดยสรุป แม้เรามีกฎหมายเทียบบาลซึ่งโดยธรรมเนียมทั่วไปจะใช้เป็นหลักในการพิจารณาหาผู้สืบราชสมบัติในกรณีที่ราชบัลลังก์ว่างลง แต่กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติตามกฎหมายเทียบบาลในสมัยอยุธยาที่ไม่ชัดเจนนักว่าเป็นอย่างไร ทั้งทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในเรื่องนี้ก็แตกต่างกันออกไปจนไม่อาจถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานได้กระทั่งถึง พ.ศ.๒๔๒๕ ด้วยเหตุสำคัญ ๕ ประการคือ

๑. กฎหมายเทียบบาลซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และนักรัฐศาสตร์บางคนอธิบายว่าเป็นกฎหมายกำหนดแนวทางการสืบราชสมบัตินั้น แท้จริงแล้วก็ได้ไปไกลถึงขนาดระบุลำดับเจ้านายราชตระกูลผู้มีสิทธิสืบราชสมบัติก่อนหลังไว้ หากแต่ระบุลำดับพระสกุลยศของเจ้านายผู้ประสูติจากพระภรรยาเจ้านิต ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

^๙ ๙ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต) (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๓.

^{๑๐} ๑๐ โยส เซาเตน, “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง”, สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล), รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๔ (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

ตั้งสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ พระราชโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๒-๒๐๗๖)

๒. ปัญหาในการสืบราชสมบัติของไทยในอดีตเกิดจากการที่พระมหากษัตริย์มักมีทั้งพระราชโอรสและพระราชอนุชา ในขณะที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ พระราชอนุชาย่อมเจริญพระชนมายุมากกว่าและแสดงความสามารถให้เป็นที่ปรากฏในการศึกสงครามและการปกครองเคียงคู่มากับพระมหากษัตริย์ยิ่งกว่าพระราชโอรส จึงเป็นที่เคารพยำเกรงของเจ้านายและขุนนางมากกว่าพระราชโอรสเสียอีก เรียกว่าทรงอาวุโสกว่าโดยพฤตินัยก็ได้ บางครั้งแม้แต่พระราชโอรสก็ทรงเกรงพระทัยและทรงยอมพระปีติลา (อา) เสียเอง กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติจึงคลาดเคลื่อนไปจากที่ควรจะเป็น จนชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยอยุธยาเช่น ฟาน ฟลีต (วันวลิต) โยส เซาเตน หมอเกมเฟอร์ อธิบายกฎสืบราชสมบัติของสยามว่าใช้วิธีจากพี่ไปสู่น้องไม่ใช่จากพ่อไปสู่ลูก ซึ่งเห็นได้ชัดว่าแตกต่างไปจากหลักในกฎหมายเขิรบาล

๓. แม้ตำแหน่งพระมหาอุปราชจะมีลำดับสกุลยศเป็นที่ ๒ รองจากสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า แต่ในบางรัชสมัยได้ยกย่องพระมหาอุปราชไว้ในสถานะสำคัญเป็นกรณีพิเศษด้วยการเพิ่มศักดินาและพระเกียรติยศให้สูงกว่าเจ้านายราชตระกูลพระองค์อื่น โดยเฉพาะเมื่อพระมหาอุปราชทรงมีฝีมือในการรบมีความดีความชอบพิเศษ เช่น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงเพิ่มศักดินาแก่พระมหาอุปราชเป็น ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ ความยิ่งใหญ่ของพระมหาอุปราชเห็นได้จากในสมัยสมเด็จพระเพทราชาที่ได้เฉลิมพระยศหลวงสรศักดิ์ผู้เป็นพระราชโอรสขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราช ประทับ ณ พระราชวังหน้า นับแต่นั้นมาอาจพอถือเป็นเกณฑ์ได้ว่าพระมหาอุปราช พระราชวังหน้าจะขึ้นรับราชสมบัติเสมอมาเช่นเมื่อสมเด็จพระเพทราชาจะสวรรคตได้ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าพระพิไชยสุรินทร พระราชภาติไนย แต่เจ้าพระพิไชยสุรินทรไม่กล้ารับ กลับถวายราชสมบัติแด่กรมพระราชวังบวรฯ ให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระพุทธเจ้าเสือ) ครั้นเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ สวรรคต เจ้าฟ้าเพชร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ วังหน้าก็ได้รับราชสมบัติเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) แต่เมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ จะสวรรคตได้ตรัสมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยพระราชมโอรสในขณะที่เจ้าฟ้าพรพระราชอนุชาซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ อยู่ก่อนไม่ทรงยินยอมจึงต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติเกิดเป็นสงครามกลางเมืองขึ้น กรมพระราชวังบวรฯ มีชัยชนะได้เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งในชั้นแรกทรงตั้งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ต่อมาทรงกริ้วและลงโทษกรมพระราชวังบวรฯ จนสิ้นพระชนม์ แล้วทรงข้ามพระราชโอรสพระองค์กลาง ไปตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพร พระราชโอรสองค์เล็กเป็นกรมพระราชวังบวรฯ แทน ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทุมพรในเวลาต่อมา

ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลประทับ ณ พระราชวังหน้าซึ่งสมัยอยุธยาคือพระราชวังจันทน์เกษม และถือว่าเป็นผู้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช เพียงแต่เพิ่มความสำคัญให้มากขึ้นจนมีข้าหน้าคนหลวงรวมกันเป็น “กรม” อยู่ในสังกัดอย่างเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่และมีวังเป็นที่ประทับคล้ายกับพระมหากษัตริย์ ธรรมเนียมนี้มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจมาจากพม่า เพราะพม่ามีตำแหน่งอินแซะมิน แปลว่า “เจ้าหอหน้า” ใช้เรียกพระมหาอุปราชและนับแต่นั้นมาอาจกล่าวได้ว่าการสืบราชสมบัติของไทยอยู่ในร่องรอยชัดเจนขึ้นว่าตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้ากับพระมหาอุปราชถูกยุบรวมกันโดยปริยายและเรียกใหม่ว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ผู้ใดก็ตามที่ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า จะได้ขึ้นรับราชสมบัติ ทั้งจะตั้งจากราชตระกูลชั้นพระราชโอรส พระราชอนุชาหรือพระญาติชั้นใดก็ได้ดังที่สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงตั้งจากพระราชภาลินัย (หลานอา) สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ ทรงตั้งจากพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงตั้งจากพระราชโอรส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งจากพระปิตุลา (อา) และในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตั้งจากพระญาติชั้นลูกพี่น้อง คือ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่ไม่ปรากฏตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในกฎหมายเทียบบาล ที่จริงเรื่องนี้อาจยุ่งยากยิ่งขึ้นถ้าในระหว่างที่มีการตั้ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราช วังหน้านั้น ได้แต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าอีกพระองค์ด้วย เพราะถ้าว่าตามกฎหมายเทียบบาลแล้วย่อมมีพระสกุลยศเหนือพระมหาอุปราช แต่ก็มีได้มีการแต่งตั้งเช่นนั้น ปัญหาจึงไม่เกิดขึ้น ในพระราชพงสาวดารบางเล่มเมื่อกล่าวถึงกรมพระราชวังบวรฯ เคยเรียกว่าเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งด้วยซ้ำ เช่น พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เรียกว่า “พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์”

๔. การสืบราชสมบัติในอดีตไม่ได้เป็นระบบชัดเจนเพราะมีการแย่งชิงราชสมบัติอยู่เนือง ๆ บางครั้งก็เกิดจากพระญาติในราชตระกูลชั้นห่างไกลออกไปที่ไม่มีสิทธิ เช่น ครั้งขุนหลวงพะงั่วยึดอำนาจจากพระรามศวร ต่อมาพระรามศวรยึดอำนาจจากพระเจ้าทองล้าน สมเด็จพระชัยราชาธิราชยึดอำนาจจากสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร สมเด็จพระศรีสุธรรมราชายึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย สมเด็จพระนารายณ์ยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา บางครั้งการยึดอำนาจก็เกิดจากเจ้านาย ขุนนางหรือเจ้าต่างเมือง เช่น ครั้งท้าวศรีสุดาจันทรร่วมกับข้าราชการบริพารยกราชสมบัติให้ขุนวรวงศาธิราช ขุนพิเรนทรเทพร่วมกับขุนนางอื่น ๆ จึงเข้ายึดอำนาจจากขุนวรวงศาธิราชถวายพระเกียรติราชา ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระพิมลธรรมยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์และปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าทรงธรรม เจ้าพระยากลาโหมยึดอำนาจจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชและตั้งสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์เป็นพระมหากษัตริย์ ภายหลังจึงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์เสียเอง สมเด็จพระเพทราชายึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ พระยาสุรศักดิ์ยึดอำนาจจากสมเด็จพระ

พระเจ้ากรุงธนบุรีและต่อมาขุนนางจึงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๕. บางครั้งกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติเปลี่ยนแปลงไปเพราะพระมหากษัตริย์ทรงถือว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือกฎเกณฑ์ทั้งปวงจึงทรงตั้งเกณฑ์ใหม่เฉพาะคราวหรือบางครั้งเจ้านาย เสนาบดี ขุนนาง สมณชีพรามณ์ถือว่าผู้ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ได้ต้องเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนสมมตยกย่องพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ จึงอาจกำหนดผู้สืบราชสมบัติเสียเองจนผิดแผกไปจากกฎเกณฑ์ เช่น ครั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมอบราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย แทนที่จะทรงมอบแก่สมเด็จพระนารายณ์ ครั้งที่เจ้านาย เสนาบดี และขุนนางถวายราชสมบัติแด่กรมพระราชวังบวรฯ (หลวงสรศักดิ์) ทั้งที่สมเด็จพระเพทราชาตรัสมอบราชสมบัติแก่พระราชภาติไนย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพร พระราชโอรสพระองค์เล็กเป็นกรมพระราชวังบวรฯ โดยข้ามเจ้าฟ้าเอกทัศ พระราชโอรสชั้นผู้ใหญ่กว่า และครั้งที่เจ้านาย เสนาบดี ถวายราชสมบัติแด่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นรัชกาลที่ ๓ แทนที่จะถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีชั้นเจ้าฟ้า

ด้วยเหตุปัจจัยเหล่านี้เอง การสืบราชสมบัติของไทยในอดีตจึงอยู่ในสภาพเหมือนว่ามีกฎแต่ในทางปฏิบัติก็ได้ดำเนินตามในฐานะเป็นเกณฑ์ หากแต่เลียงไปใช้เกณฑ์อื่น เช่น เกณฑ์พระราชอัธยาศัย เกณฑ์กรมพระราชวังบวรฯ เกณฑ์การแย่งชิงราชสมบัติ และเกณฑ์เจ้านายและขุนนางสมมตยกย่อง อันเป็นเหตุให้เกิดผลตามมา ๔ ประการ ดังนี้

๑. การยึดอำนาจส่วนใหญ่จะจบลงด้วยการสำเร็จโทษพระมหากษัตริย์และเจ้านายแผ่นดินก่อนซึ่งมักกระทำที่วัดแห่งหนึ่งชื่อ “วัดโลกพระยา”

๒. หลักทศพิธราชธรรมมีความสำคัญยิ่งยวดในฐานะที่เป็นหลักธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจ อันพระมหากษัตริย์จะล่วงละเมิดเสียมิได้ เพราะจะเป็นข้ออ้างหลักในเวลายึดอำนาจดังที่พระราชพงสาวดารมักกล่าวว่า “ด้วยเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินก่อนไม่ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาสัมมาปฏิบัติ” เมื่อเทียบกับเหตุผลในการทำรัฐประหารหรือยึดอำนาจจากรัฐบาลในสมัยปัจจุบันก็มักมีสูตรสำเร็จทำนองเดียวกันว่า “ด้วยปรากฏหลักฐานเป็นที่แน่ชัดว่ารัฐบาลมีการทุจริตคดโกง...”

๓. การยึดอำนาจโดยบุคคลภายนอกราชตระกูลเดิมเป็นเหตุให้มีการจัดลำดับพระสกุลยศในราชตระกูลใหม่ เรียกว่าการประดิษฐานพระราชวงศ์ เช่น ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นต้น

๔. การขึ้นครองราชสมบัติในแต่ละรัชสมัยจะมีการใช้คำศัพท์เรียกพิธีการที่ต่างกันออกไปตามลักษณะและวิธีการเข้าสู่อำนาจ เช่น ปราบดาภิเษกใช้เรียกการยึดอำนาจจากแผ่นดินก่อนแล้วตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่โดยไม่ได้อยู่ในลำดับการสืบราชสมบัติมาแต่เดิม บรมราชาภิเษกใช้เรียกการสืบราชสมบัติของผู้มีสิทธิหรือเป็น

การพร้อมใจกันอัญเชิญขึ้นรับราชสมบัติโดยมิได้มีการยึดอำนาจ และแม้แต่บรมราชาภิเษกก็ยังแบ่งออกเป็น “อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ” คือการที่ราษฎรยินยอมพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ “บรมชนกาศิครสมมติ” คือการที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงแต่งตั้งพระราชโอรสให้ขึ้นครองราชย์ “บรมเชษฐาธิครสมมติ” คือการที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงแต่งตั้งพระราชอนุชาให้ขึ้นครองราชย์

ในตอนต้นได้กล่าวว่ากฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยในอดีตไม่เป็นระบบจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๒๕ ปัญหาที่มีเหตุอันใดเกิดขึ้นในศักราชดังกล่าว

ยุคที่ ๒ การสืบราชสมบัติที่มีเกณฑ์แต่ยังไม่ตราเป็นกฎ

นับแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าได้เกิดขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นพระเกียรติยศยิ่งขึ้นแก่ผู้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช โดยถือเป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีที่ประทับเป็นเอกเทศ มีอำนาจบังคับบัญชาว่าใช้น้ำนาคนหลวงของตนเอง ในบางสมัยมีตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือวังหลังเพิ่มขึ้นเสมือนจะให้เป็นพระมหาอุปราชพระองค์ที่ ๒ อีกด้วย เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๑

เจ้านายที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือ พระราชอนุชาหรือพระราชโอรส ในสมัยสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเคยตั้งจากพระราชภาคิไนย (หลานอา) คือสมเด็จพระนารายณ์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอินทพิทักษ์ประสูติจากพระอัครมเหสี กรมหลวงบาทบริจาเป็นพระมหาอุปราชแต่ไม่ปรากฏว่าได้ทรงตั้งให้เป็นเจ้าต่างกรมดำรงพระยศกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ทรงตั้งพระราชอนุชานุกุมมาเป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระมหาอุปราช ครั้นทิวศคแล้วจึงทรงตั้งพระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิม กรมหลวงอิศรสุนทร ประสูติแต่พระมเหสีนาคเป็นกรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทร พระมหาอุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุ้ย กรมหลวงเสนานุรักษ์เป็นกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ พระมหาอุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งพระปิตุลา (อา) กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ พระราชโอรสรัชกาลที่ ๑ เป็นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ พระมหาอุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้ดำรงพระยศยิ่งกว่าพระมหาอุปราชคือเสมอด้วยพระมหากษัตริย์ มีพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าทุกพระองค์ที่ทิวศคก่อนพระม
ม
ห
า
กษัตริย์ทั้งสิ้น โดยไม่ได้สืบราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ยกเว้นกรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทรซึ่งได้ครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒ แต่เพราะทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ ๑ และทรงเป็นกรม

พระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ก่อนแล้ว ภายหลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ก็ได้มีพระราชอนุชาอื่นใดอีก จึงไม่มีปัญหาในการแย่งชิงราชสมบัติ แม้กระนั้นก็ยังมีความขัดแย้งบ้าง เมื่อพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเตรียมก่อการไม่สงบคราวหนึ่ง และสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกระษัตราธิราช พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเตรียมก่อการไม่เรียบร้อยอีกคราวหนึ่ง

การสืบราชสมบัติในสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงใช้ธรรมเนียมเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคือการมอบราชสมบัติแก่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราชซึ่งเป็นการอนุโลมตามกฎหมายโบราณ ในสถานการณ์ที่ไม่มีสมเด็จพระที่นั่งพระพุทธรูปเจ้า แต่ถ้ากรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตไปก่อนแล้ว และพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่ บรรดาผู้มีส่วนได้เสียสำคัญในแผ่นดินคือ “พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี สมณชีพรามณ์” จะถือเป็นอำนาจและหน้าที่ประชุมปรึกษากันอัญเชิญเจ้านายพระองค์หนึ่งขึ้นสืบราชสมบัติดังที่เมื่อรัชกาลที่ ๒ สวรรคตใน พ.ศ.๒๓๖๗ ก็ได้พร้อมใจกันอัญเชิญพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระชนมายุ ๓๗ ชันษา ประสูติจากเจ้าจอมมารดาเรียบ พระสนมขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๓ ทั้งที่ถ้าว่าโดยลำดับอาวุโสตามกฎหมายโบราณแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ พระชนมายุ ๒๐ พรรษาพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งของรัชกาลที่ ๒ ประสูติจากเจ้าฟ้านุญรอดน่าจะทรงอยู่ในลำดับก่อน เพราะประสูติเป็นเจ้าฟ้า พระราชชนนีเป็นพระมเหสีดำรงพระยศเจ้าฟ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๑ (หลานน้ำ) แต่เพราะเจ้านายและขุนนางเห็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีพระชนมายุสูงกว่า ทรงพระปรีชาสามารถเป็นที่ประจักษ์ และทรงชำนาญชำนาญในการรบ การค้าขาย การต่างประเทศและการบริหารปกครองบ้านเมืองเหมาะแก่กาลสมัยเป็นพระกำลังสำคัญมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ ทรงกำกับกรมพระคลังสินค้า กรมพระตำรวจ ศาล จึงพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ สวรรคตใน พ.ศ.๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงตั้งเจ้าจอมพระสนมคนใดเป็นพระมเหสีหรือยกขึ้นเป็นเจ้า จึงไม่มีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้าชายและได้ออกพระโอรสให้เจ้านายและขุนนางพิจารณาเองตามความเหมาะสม บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ซึ่งทรงผนวชประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ให้ทรงลาผนวชออกมารับราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ และได้ทรงตั้งพระราชอนุชาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกพระองค์แทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ประทับ ณ พระบวรราชวังหรือวังหน้าเดิม ชาวต่างประเทศเรียกว่า “The Second King”

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ก็ได้ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นวังหน้าหรือพระมหาอุปราชอีก จนเมื่อประชวรจะสวรรคตใน พ.ศ.๒๔๑๑ จึงตรัสมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีพิจารณาตามที่เห็นสมควร จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระเจ้า

หลานเธอก็มิได้ทรงรังเกียจ ขอให้ “ทรงพระสติปัญญาวิบุลยรอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวง ควรจะปกป้องสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ได้” บรรดาเจ้านายและขุนนางทั้งหลายประชุมปรึกษาแล้วพร้อมใจกันอัญเชิญพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณฯ กรมขุนพินิตประชานารถพระชนมายุ ๑๕ พรรษา ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๕ แต่ที่เป็นการเกินเลยไปจากธรรมเนียมคือในการประชุมคราวเดียวกัน ที่ประชุมได้ตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ทรงพระนามว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญด้วย ทั้งที่ผู้อยู่ในที่ประชุมบางคนคัดค้านแล้วว่าการตั้งพระมหาอุปราชเป็นพระราชอำนาจ แต่ในที่สุดก็มีการแต่งตั้งไปตามมติที่ประชุมนั้น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ตั้งพระบวรราชหรือพระราชโอรสของวังหน้าพระองค์ก่อนเป็นวังหน้าพระองค์ใหม่ มิได้ตั้งจากพระราชอนุชา พระราชโอรสหรือพระญาติชั้นอา แต่ถ้าจะว่าไปแล้ว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็ทรงเป็นพระญาติชั้นลูกพี่ลูกน้อง (ลูกของอา) นั่นเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์หรือวังหลวงกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไม่สู้ดีนัก สาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากวังหน้ามีพระชนมายุมากกว่าวังหลวงถึง ๑๕ พรรษาความคิดเห็นหลายเรื่องจึงต่างกัน และมีพระประสบการณ์สูงมาก่อนไม่ว่าในการต่อเรือ การต่างประเทศ การทหาร หรือการปกครอง อีกสาเหตุหนึ่งคือเจ้านายวังหน้าต่างถือว่ากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญหรือที่เรียกว่า “พระบัณฑูร” ได้ตำแหน่งเพราะเจ้านายและเสนาบดีโดยเฉพาะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นคนแต่งตั้งหรือสนับสนุน หาได้เป็นเพราะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งไม่ ทางฝ่ายต่างประเทศโดยเฉพาะอังกฤษซึ่งนายโรเบิร์ต น็อกส์ เป็นกงสุลใหญ่ เคยถวายตัวทำราชการกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจนได้เป็นครูหัตถทหารแบบฝรั่งในวังหน้าก็คอยเพ็ดทูลยุยงวังหน้าอยู่เนือง ๆ จนเกิดเหตุวิวาทระหว่างสายวังหน้ากับวังหลวงตั้งแต่ทหารชั้นผู้น้อยจนถึงเจ้านายผู้ใหญ่ บางครั้งเกิดข่าวลือว่ามีผู้คิดจะปลงพระชนม์วังหน้าจนวังหน้าต้องระดมกำลังเตรียมพร้อม ในคืนวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ หม้อไฟแก๊สระเบิดในวังหลวง โคมไฟแก๊สดับหมดทุกแห่ง ไฟลุกไหม้หลายจุด กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงบัญชาให้ทหารวังหน้าไปช่วยดับไฟ แต่ทางฝ่ายวังหลวงนึกว่าวังหน้าบุกเข้ายึดวังหลวงจึงต่อสู้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกประชุมเสนาบดีเป็นการด่วน ที่ประชุมมอบให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปไกล่เกลี่ย ข้างฝ่ายพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงทราบเรื่องก็เกิดความกลัวจึงทรงนำขุนนางวังหน้าหลบหนีจากวังหน้าไปอยู่กับผู้รักษากองแทนกงสุลอังกฤษที่สถานกงสุลในคอนดิก และทรงเรียกให้ต่างชาติโดยเฉพาะอังกฤษเข้ามาไกล่เกลี่ย จนอังกฤษต้องให้เซอร์แอนดรูว์ คลาก ผู้สำเร็จราชการอังกฤษในสิงคโปร์เข้ามาไกล่เกลี่ย เหตุการณ์นี้สร้างความโศกเศร้าแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก เพราะทรงเห็นว่าเป็นเรื่องภายในของไทย และเป็นเรื่องพิพาทภายในตระกูล ไม่ควรชักน้ำเข้าลึก ชักศึกเข้าบ้าน เหตุการณ์นี้เรียกกันว่า “วิกฤตวังหน้า” ซึ่ง

ยุติลงโดยเหตุที่ว่าก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ และทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดแล้ว ทั้งเป็นโชคที่นายโรเบิร์ต น็อกซ์กลับไปอังกฤษยังไม่เดินทางเข้ามา จึงมิได้เข้ายุ่งแย่งจนเหตุการณ์บานปลายต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงกำหนดขอบเขตพระสถานะและอำนาจของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสียใหม่ให้ชัดเจนว่า วังหน้ามีฐานะเพียงพระมหาอุปราชเท่านั้น มิใช่พระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ ดังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงถูกห้ามมิให้มีกองทหารเกินกว่า ๒๐๐ คน ทั้งวังหน้าเองก็ทรงยอมรับพระสถานะนี้ เหตุการณ์จึงยุติลง

ใน พ.ศ.๒๔๒๕ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่อีกผู้หนึ่งถึงแก่พิราลัยจึงเป็นช่วงที่พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งได้พระราชอำนาจเด็ดขาดเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตใน พ.ศ.๒๔๒๘ ซึ่งได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า และพระมหาอุปราชโดยเด็ดขาด

เมื่อยกเลิกตำแหน่งวังหน้าแล้ว แต่ความจำเป็นจะต้องกำหนดตำแหน่งอื่นหรือทำให้จำได้หมายความว่าผู้ใดจะเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อไปยังมีอยู่และยังจำเป็นเพราะวิกฤติวังหน้าครั้งนั้นเป็นบทเรียนว่าหากไม่กำหนดตำแหน่งและลำดับผู้สืบราชสมบัติให้ชัดเจนจะเป็นปัญหาต่อไปได้ โดยเฉพาะในยามที่ต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลและอาจเข้าก็เข้าการแทรกแซงได้ อันที่จริงถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งพระอัครมเหสี และโปรดฯ ให้มีการสถาปนาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าตามกฎมณเฑียรบาลก็คงจะแก้ปัญหาไปได้ แต่น่าจะเป็นเพราะเหตุว่าตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้าได้คงตั้งไปหลายร้อยปีแล้ว ทั้งตำแหน่งพระมหาอุปราชซึ่งเคยต่ำกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าก็กลายเป็นตำแหน่งสำคัญแทนที่มาแต่โบราณ และเคยมีอำนาจมากในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาประมาณ ๒๐๐ ปี แม้จะฟื้นฟูตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้าขึ้นใหม่ก็คงไม่เป็นที่เข้าใจว่ายิ่งใหญ่สำคัญหรือมีความหมายอย่างไร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งใหม่ขึ้นแทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ใน พ.ศ.๒๔๒๘ เรียกว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เจตนาจะให้เท่ากับตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้าและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่เดิมและให้ตรงกับคำว่า “Crown Prince” ของยุโรป โดยเรียกสั้น ๆ ว่าสมเด็จพระยุพราชหรือพระราชทายาท

นี่คือคำตอบว่าเหตุใดความแน่นอนชัดเจนจึงเกิดขึ้นใน พ.ศ.๒๔๒๘ ซึ่งถือว่าเป็นเกณฑ์สำคัญ แต่จะว่าเป็นกฎก็ยังไม่ได้เพราะไม่ได้กำหนดไว้ในกฎหมายใด นอกจากอนุโลมตามกฎมณเฑียรบาลว่าเป็นผู้อยู่ในลำดับพระสกุลยศเช่นเดียวกับสมเด็จพระพุทธเจ้า โดยจะไม่มีตำแหน่งพระมหาอุปราชอีกต่อไป และเป็นอันตัดความคาดหมายที่ว่าอาจตั้งพระราชอนุชาให้รับราชสมบัติได้เพราะถ้าว่าตามเกณฑ์ในเวลานั้นแล้วตำแหน่งนี้ต้องตั้งจากพระราชโอรสหรือ “พระบรมโอรสาธิราช” เท่านั้น

ปัญหายังมีต่อไป เจ้านายพระองค์ใดจะได้เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์แรก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระภรรยาเจ้าหลายพระองค์ซึ่งเป็นเรื่องปกติในสมัยนั้น แต่ละพระองค์จะมีลำดับพระยศต่างกันตามพระยศเดิม พระสถานะ และพระเกียรติคุณ ทั้งนี้ได้ทรงกำหนดตำแหน่งพระภรรยาเจ้าขึ้นใหม่แต่เพื่อให้อิงกับตำแหน่งเดิมที่เคยมีตามกฎหมายเทียรบาลจึงให้เทียบเคียงกันดังนี้

ตำแหน่งพระมเหสีแต่เดิมตามกฎหมายเทียรบาลมี ๔ ตำแหน่งคือ พระอัครมเหสี พระอัครเทวี พระราชเทวี และพระอัครชายา แต่ครั้งนี้ได้ทรงกำหนดให้มี ๕ ตำแหน่ง แต่ละตำแหน่งยังแบ่งย่อยเป็นลำดับชั้นต่าง ๆ อีกด้วย ได้แก่

๑. พระบรมราชินี และพระบรมราชเทวี เทียบได้กับพระอัครมเหสีตามกฎหมายเทียรบาล
๒. พระอัครราชเทวี เทียบได้กับพระอัครเทวีตามกฎหมายเทียรบาล
๓. พระนางเธอ พระวรราชเทวี พระราชเทวี เทียบได้กับพระราชเทวีตามกฎหมายเทียรบาล
๔. พระอัครชายาเธอ เทียบได้กับพระอัครชายาตามกฎหมายเทียรบาล
๕. พระราชชายา เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ ไม่อาจเทียบกับตำแหน่งใดในกฎหมายเทียรบาล^{๑๑}

เมื่อเป็นดังนี้ บรรดาพระราชโอรสที่ประสูติจากสมเด็จพระบรมราชินี หรือสมเด็จพระบรมราชเทวี จึงเป็นพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสี มีพระสกุลยศสูงกว่าพระราชโอรสที่ประสูติจากพระภรรยาเจ้าในลำดับอื่น ๆ ถ้าว่าตามกฎหมายเทียรบาลก็เท่ากับอยู่ในข่ายที่จะเป็นสมเด็จพระอนุชาเจ้านั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระภรรยาเจ้าที่เป็นพระอัครมเหสี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระนางเจ้าสุทธันทาอัมรินทร์ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทั้งสามพระองค์เป็นพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และประสูติร่วมพระครรภ์จากเจ้าจอมมารดาเปี่ยม (ภายหลังได้เป็นสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา) สมเด็จพระนางเจ้าสองพระองค์แรกเป็นพระอัครมเหสีในชั้นพระบรมราชเทวี พระองค์ที่ ๓ เป็นพระอัครมเหสีที่ต่อมาได้เลื่อนขึ้นในชั้นพระบรมราชินีนาถ มีพระอิสริยยศเหนือกว่าพระมเหสีเทวีทุกพระองค์เพราะเคยรับพระราชภาระเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในระหว่างที่รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรป แต่ในภาษาอังกฤษโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า Queen ทั้ง ๓ พระองค์

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีมีพระราชโอรสที่ประสูติก่อนพระราชโอรสที่เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทุกพระองค์และจากพระอัครมเหสีทุกพระองค์ที่ได้ดำรงพระชนม์สืบมาคือสมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย

^{๑๑} ดู ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ถิดาวัลย์, คำบรรยายที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทา ๑๙ ธันวาคม ๒๕๑๕ เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ของไทย

วชิรณทิสฯ ดังนั้น เมื่อมีพระชนมายุ ๕ พรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรณทิสฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก ภายหลังการยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เมื่อเสด็จทิวงคตใน พ.ศ.๒๔๓๗ มีพระราชดำริว่าพระราชโอรสชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายที่ประสูติจากพระอัครมเหสีที่มีพระชนมายุสูงในลำดับถัดมาและยังดำรงพระชนม์อยู่ในเวลานั้นคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาวยุทธฯ แม้ประสูติจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี แต่ก็ยังเป็นพระอัครมเหสีเช่นกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าชายมหาวชิราวุธฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๒ ใน พ.ศ.๒๔๓๗ โดยมีได้เรียงลำดับสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายพระราชอนุชาพร้อมพระครุภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรณทิสฯ หากแต่ให้เรียงลำดับตามพระชนมายุของสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจากทุกพระครุภักดิ์ของพระอัครมเหสี ๒ พระองค์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ บรมราชเทวีสวรรคตไปก่อนแล้ว) ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้ว พระอัครมเหสีทั้งสองพระองค์ก็ทรงเป็นพี่น้องร่วมพระครุภักดิ์กันนั่นเอง

ต่อมาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์ที่ ๒ ได้ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ.๒๔๕๓ หลังจากนั้น ลำดับการสืบราชสมบัติจึงเปลี่ยนแปลงไปตามที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะทรงกำหนด

ยุคที่ ๓ การสืบราชสมบัติที่ตราเป็นกฎและใช้เป็นเกณฑ์สืบมา

๓.๑ ยุคกฤษฎีกาเถรบาลฉบับใหม่ : เกณฑ์สันนิษฐานและน้อย

ปัญหาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติที่เคยเกิดขึ้นในอดีตโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ย่อมเป็นที่ทราบทั่วไป และพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมามีพระราชดำริหาทางป้องกันมิให้เกิดขึ้นอีก อันเป็นที่มาของความคิดที่จะตั้งกฎเกณฑ์ในการสืบราชสมบัติให้ชัดเจนแน่นอนกว่าที่ผ่านมาว่าจะใช้วิธีจากพี่ไปสู่น้องหรือจากพ่อไปสู่อุบล หรือจะให้เจ้านายขุนนางอัญเชิญเจ้านายพระองค์ศักดิ์ได้ขึ้นครองราชย์โดยการตราขึ้นเป็นกฎหมายของบ้านเมือง เพราะจะอาศัยกฤษฎีกาเถรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือปล่อยให้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติไม่ได้อีกแล้ว และจะกลับไปใช้เกณฑ์สมเด็จพระนอพระพุทธเจ้าหรือเกณฑ์กรมพระราชวังบวรฯ ก็เป็นอันเลิกไปแล้ว ครั้นจะใช้เกณฑ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ต่อไปก็อาจไม่มีพระราชโอรสดำรงตำแหน่งนี้ก็เป็นได้ เช่น ไม่ทันได้ตั้งหรือไม่มีพระองค์ให้ตั้ง ลงท้ายจะเกิดปัญหาเดิมคือเป็นช่องว่าง และความไม่ชัดเจนในกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติ ข้อนี้นี้เป็นที่มาแห่งพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ.๒๔๖๗ ว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระอนุสรคำนึงถึงข้อความเหล่านี้ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีนิติธรรมกำหนดการสืบราชสันตติวงศ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ตัดความยุ่งยากแก่งแย่งกันภายในพระราชวงศ์ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้งแต่งพระราชทายาทขึ้นไว้โดยแน่นอน”

มีข้อน่าคิดว่าเป็นเมื่อ “ความยุ่งยากแก่งแย่งกัน” จะเกิดขึ้น “ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้ง
 แต่งพระราชทายาทขึ้นไว้โดยแน่นอน” ถ้าอย่างนั้นเหตุใดจึงมิได้ทรงตั้งแต่งพระราชทายาทขึ้นไว้ให้เป็นการ
 แน่นอนเสียเลยอันจะเป็นการตัดความยุ่งยากแก่งแย่งกันไปได้ ข้อนี้ น่าจะเป็นเพราะสถานการณ์เข้าทำนอง “รัก
 ลูกเสียคนน้อง” หรือ “รักน้องเสียคนลูก” นั่นเอง บ่อยครั้งที่พระราชอนุชาจะอยู่ในฐานะมีอำนาจ ผู้คนยำเกรง
 มาก บางครั้งเคยร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กันมา ครั้นจะข้ามไปยกย่องพระราชโอรสก็จะเกิดความยุ่งยากพิศใจกัน
 เสียแต่แรกดังเช่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระที่ทรงแต่งตั้งพระราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราช แต่เมื่อ
 พระราชโอรสทรงเจริญพระชนมายุสูงขึ้นจึงเปลี่ยนพระทัย ครั้นจะยกพระราชโอรสเป็นใหญ่ก็ติดขัดที่พระราช
 อนุชา บางครั้งพระราชโอรสมีหลายพระองค์ ความรู้ความสามารถและคุณธรรมและ “พระเชาวน์ปรีชาญาณ” ยัง
 ไม่เป็นที่ประจักษ์จึงไม่ทรงแนพระทัยว่าควรแต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใด บางครั้งการแต่งตั้งพระราชโอรส
 ยังกระทบกับพระสถานะของพระภรรยาเจ้าอีกด้วย เพราะเท่ากับเป็นการยอมรับว่าพระภรรยาเจ้าพระองค์ใด
 เป็นพระอัครมเหสีผู้ทรงพระราชอิสริยยศสูงสุดซึ่งอาจเป็นเรื่องยุ่งยากในครอบครัวราชตระกูลอีกสถานหนึ่ง
 ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้ทรงสถาปนาพระมเหสีนาค (ภายหลังเป็นสมเด็จพระอมริ
 นทรามาตย์) และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าอนุสรอด (ภายหลังเป็นสมเด็จพระ
 พระศรีสุริเยนทรามาตย์) เป็นพระอัครมเหสี การสถาปนาเจ้านายสตรีขึ้นเป็น “สมเด็จพระ” มีพระอิสริยยศ
 ยิ่งใหญ่มากกระทำภายหลังในสมัยรัชกาลต่อ ๆ มาทั้งสิ้น อีกประการหนึ่ง พระมหากษัตริย์และพระราชอนุชา
 พระครุภักดิ์เป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อน ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อ
 พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน การจะประกาศยกพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์พระองค์ปัจจุบันซึ่งเป็นเพียง
 พระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนให้เป็นพระราชทายาทอาจถูกครหาว่าเป็นการมองข้าม
 ความสำคัญของพระมหากษัตริย์แผ่นดินก่อนได้ และประการสุดท้ายคือ บางครั้งอาจมีการแต่งตั้งพระราชทายาท
 ไว้แล้วแต่ทิวศดไปก่อน และขณะที่ยังมีได้มีการแต่งตั้งพระราชทายาทพระองค์ใหม่ ซึ่งอาจเป็นเพราะอยู่
 ระหว่างรอการโสกันต์ รอการบรรลุนิติภาวะ รอการทรงผนวชหรือลาผนวช หรือรอฤกษ์งามยามดีก็เป็นได้
 แต่พระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตลงในช่วงเวลานั้นดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้
 สถาปนาพระมหาอุปราชพระองค์ใหม่ทันทีภายหลังการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้สถาปนาพระมหาอุปราชพระองค์ใหม่ภายหลังการสวรรคตของ
 กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้สถาปนาพระมหาอุปราช
 พระองค์ใหม่ภายหลังการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ แต่ทรงใช้วิธีเลื่อนกรมเจ้านาย
 พระองค์ต่าง ๆ ที่อยู่ในข่ายให้สูงขึ้นแต่ไม่ถึงขั้นเป็นวังหน้าราวกับจะให้เป็นที่รู้ว่า “ได้เป็นอยู่แค่นั้น” อันเป็น

การตัดความหวัง ความคาดเดา หรือความมกใหญ่ไผ่สูงไปได้ เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุที่จะนำมาซึ่งความยุ่งยาก
แก่งแย่งกันในพระราชวงศ์ได้ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงรั้งมอานานกว่าสิบปี
ภายหลังการรับราชสมบัติจนสมเด็จพระราชนุชาพร้อมพระครรรค์ซึ่งอยู่ในข่ายจะสืบราชสมบัติต่อไปได้แก่
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๔๖๓) และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุน
เพชรบูรณ์อินทราชัย (สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๒๔๖๖) สิ้นพระชนม์ไปเป็นลำดับแล้ว พระองค์เองก็ยังไม่มีความเห็นว่า
มีพระราชโอรสไว้สนองพระองค์ แม้แต่พระราชอนุชาต่างพระครรรค์ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายประสูติจากพระอัคร
มเหสีพระองค์อื่นของสมเด็จพระบรมราชชนกก็ทยอยสิ้นพระชนม์ไปหลายพระองค์จนแทบจะหมดสิ้น จึงได้มี
พระราชดำริว่าถึงเวลาจะต้องตรากฎหมายว่าด้วยการสืบราชสมบัติฉบับใหม่ให้เป็นทั้งกฎและเกณฑ์ที่ชัดเจน
เสียที

กฎหมายดังกล่าวทรงเรียกว่า “กฎหมายเถียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช
๒๔๖๓” ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๓ เป็นต้นไป บรรดาข้อความใด ๆ ที่มีอยู่ในกฎหมาย
อื่น ๆ ที่แย้งกับข้อความในกฎหมายเถียรบาลนี้ให้ยกเลิกเสียทั้งสิ้น การที่เรียกกฎหมายนี้ว่ากฎหมายเถียรบาลแสดง
ว่ามีพระราชประสงค์จะให้เป็นการอนุโลมตามอย่างกฎหมายเถียรบาลสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนการระบุว่า “ว่าด้วย
การสืบราชสันตติวงศ์” ก็เพื่อให้รู้ว่าเป็นกฎหมายว่าด้วยการนี้โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของบรรดาข้า
ราชสำนัก หากแต่เป็นการจัดลำดับผู้มีสิทธิสืบราชสันตติวงศ์ให้ชัดเจนกว่าทุกคราวที่ผ่านมาตามหลักนิติศาสตร์
นิติหำซึ่งกฎหมายเถียรบาลใหม่นี้เรียกว่าเกณฑ์สันนิษฐานและน้อย และบัญญัติไว้ในมาตรา ๒๑ ด้วยว่า

“ให้เสนาบดีกระทรวงวังเป็นหน้าที่รักษากฎหมายเถียรบาลนี้ ให้เป็นไปสมพระราชประสงค์ของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้ทรงตรากฎหมายเถียรบาลนี้ขึ้นไว้นั้น จงทุกประการ”

กฎหมายเถียรบาลดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๘ หมวด มี ๒๑ มาตรา

ในเวลาใกล้เคียงกับที่มีการตรากฎหมายเถียรบาลนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ทรงอภิเษกสมรสกับนางสาวสุวทนา (นามเดิมเครือแก้ว) อภัยวงศ์ บุตรีพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อน) ซึ่งต่อมาได้
เป็นเจ้าจอมสุวทนา และพระนางเจ้าสุวทนา พระวรราชเทวีตามลำดับ ทรงหวังว่าพระนางเจ้าฯ จะมีพระราช
โอรสถวาย ขณะนั้นยังมีพระราชอนุชาพร้อมพระครรรค์ที่ดำรงพระชนม์เหลืออยู่อีกสองพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า
ฯ กรมหลวงนครราชสีมา และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา แต่ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวง
นครราชสีมา สิ้นพระชนม์ลงอีกใน พ.ศ.๒๔๖๓ โดยไม่มีพระโอรส และเมื่อพระนางเจ้าสุวทนาประสูติพระราช
ธิดาในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๔ ในขณะที่รัชกาลที่ ๖ ทรงประชวรพระอาการหนักลง ก็เป็นอันแน่ชัด
ว่าสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา (เพิ่งได้รับการสถาปนาเป็น

กรมหลวง) พระราชอนุชาร่วมพระครรภ์พระองค์สุดท้ายและเป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในจำนวนพระราชโอรสธิดา ๙๙ พระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากพระภรรยาเจ้าและเจ้าจอมพระสนมทั้งหมดจะได้รับราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๙ โดยอาศัยเหตุตามมาตรา ๕ วรคหนึ่ง แห่งกฎหมายเถียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ที่ว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเชษฐาภาพและพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นพระราชทายาท สุดแต่แต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรและเป็นที่ยอมรับพระราชหฤทัยได้ว่าท่านพระองค์นั้นจะสามารถสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์”

ทั้งยังเป็นไปตามมาตรา ๖ ที่ว่า

“เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสมมติท่านพระองค์ใดให้เป็นพระราชทายาทแล้ว และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศข้อความให้ปรากฏแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เสนามาตย์ราชเสวกบริพารและอาณาประชาราษฎร์ทั่วกันแล้ว ท่านว่าให้ถือว่าท่านพระองค์นั้นเป็นพระราชทายาทโดยแน่นอนปราศจากปัญหาใด ๆ...”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอนุชาร่วมพระครรภ์ประสูติจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี (เดิมคือสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ๖ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ๒ พระองค์ สิ้นพระชนม์เมื่อเจริญพระชันษาแล้ว ๓ พระองค์ ในพ.ศ. ๒๔๖๘ ยังเหลือแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา พระราชอนุชาอื่น ๆ ที่สิ้นพระชนม์ไปก่อนล้วนไม่มีพระโอรส หรือมีแต่ก็ต้องห้ามหรือถูกยกออกนอกลำดับการสืบสันตติวงศ์เสียแล้ว เช่น สมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถมีพระโอรสคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ประสูติจากหม่อมกัทริน ชาวรัสเซียและสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชยมีพระโอรสองค์หนึ่งคือพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัชประสูติจากหม่อมซึ่งมิได้เป็นสะใภ้หลวงจึงไม่อาจเทียบได้ว่าประสูติจากพระชายาเอกตามกฎหมายเถียรบาล และโดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยทรงประกาศพระราโชบายและมีพระราชกระแสว่าถ้าพระองค์ไม่มีพระราชโอรสก็ให้ราชสมบัติตกไปยังสมเด็จพระราชอนุชา ดังนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงพร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระราชอนุชาร่วมพระบรมราชชนนีพระองค์เดียวที่เหลืออยู่ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสุโขทัยฯ ขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ตามพระราชกระแสขึ้น

๓.๒ ยุคกฎหมายเถียรบาลฉบับใหม่ : เกณฑ์ความเห็นชอบของรัฐสภา

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัครมเหสีพระองค์เดียวคือสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.๒๔๗๕ และทรงสละราชสมบัติใน พ.ศ.๒๔๗๗ จึงเกิดปัญหาขึ้นว่าเจ้านายพระองค์ใดอยู่ในลำดับขั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป

คำตอบในข้อนี้คือ ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรส พระราชโอรสนั้นย่อมขึ้นสืบราชสมบัติตามมาตรา ๕ แห่งกฎหมายระเบียบราชกาลที่ ๖ แต่ไม่ได้มีพระราชโอรสใด ๆ และถ้ามีพระราชอนุชา พระราชอนุชานั้นย่อมขึ้นสืบราชสมบัติตามมาตรา ๕ (๘) แต่ก็ได้มีพระราชอนุชาว่าสมพระครรภ์

ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ เจ้านายพระองค์นั้นย่อมขึ้นสืบราชสมบัติตามมาตรา ๕ แห่งกฎหมายระเบียบราชกาล แต่ทรงสละพระราชอำนาจที่จะระบุพระนามพระราชทายาท กลับพระราชทานพระราชอำนาจนี้แก่ปวงชนชาวไทย^{๑๒} กรณีจึงต้องใช้มาตรา ๘ และ ๙ แห่งกฎหมายระเบียบราชกาลว่า “มิได้ทรงสมมติพระราชทายาทไว้ก่อน” ซึ่งกระทรวงวังได้เคยพิจารณาปัญหานี้เตรียมการไว้ก่อนจะทรงสละราชสมบัติแล้วเพราะตระหนักดีว่าไม่ช้าก็เร็ว ปัญหานี้จะต้องเกิดขึ้นเพราะรัชกาลที่ ๗ ไม่มีพระราชโอรส ดังที่ได้จัดทำบัญชีรายพระนามเจ้านายผู้อยู่ในลำดับควรสืบราชสันตติวงศ์ตามกฎหมายระเบียบราชกาลไว้ ๒๓ ลำดับ และได้ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศราวุธดิวิวงศ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ ผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ในขณะนั้นและเคยสำเร็จราชการแทนพระองค์ก่อนที่รัชกาลที่ ๗ จะทรงสละราชสมบัติทรงตรวจความถูกต้อง

หลักเกณฑ์ในการจัดลำดับที่กระทรวงวังจัดทำมีดังนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในสายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี (พระบรมราชชนนีของรัชกาลที่ ๗) สิ้นพระชนม์หมดแล้วหรือสิ้นสุดสายนี้แล้ว ก็ต้องย้อนกลับไปสายพระอัครมเหสีอื่นซึ่งยังมีอีกพระองค์อยู่คือสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี (เดิมคือสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา) พระราชชนนีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก โดยให้เรียงตามลำดับพระชนมายุของพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเทวี พระองค์นั้น ถ้าพระราชโอรสที่อยู่ในลำดับอันมีสิทธิสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ให้ตกทอดไปยังพระโอรสของพระองค์นั้นอีกเพียงชั้นหนึ่งแล้วจึงย้อนกลับไปพระราชโอรสพระองค์ถัดไปของสมเด็จพระบรมราชเทวี โดยสรุปคือเป็นการผสมเกณฑ์จากพ่อลงไปสู่ลูก เมื่อไม่มีจึงย้อนกลับไปใช้เกณฑ์จากพี่ไปสู่น้องคือพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๕ ที่ประสูติจากพระมเหสีและเจ้าจอมพระสนมอื่นตามลำดับชั้นยศของฝ่ายแม่ด้วย สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีมีพระราชโอรสถัดจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศอีก ๓ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์

^{๑๒} เป็นที่เข้าใจว่าพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติของรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ ที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป” มีนัยแสดงถึงการทรงสละพระราชอำนาจที่จะสมมติเจ้านายพระองค์ใดให้ขึ้นสืบราชสมบัติด้วย

เมื่อทรงพระเยาว์ ๑ พระองค์คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์ และสิ้นพระชนม์เมื่อเจริญพระชนมายุแล้ว ๑ พระองค์คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าสมมตวิงศวโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ซึ่งไม่มีพระโอรส เหลือแต่พระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.๒๔๙๒ (ก่อน พ.ศ.๒๔๙๑ อันเป็นปีที่รัชกาลที่ ๙ ทรงสละราชสมบัติ) แต่มีพระโอรสประสูติจากหม่อมสังวาลย์พระชายาเอก ๒ พระองค์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งตามมาตรา ๕(๑๑) แห่งกฎหมายบริหารบาลบัญญัติว่า

“(๑๑) ถ้าแม่สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนีหาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว และพระราชโอรสของสมเด็จพระอนุชา นั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ท่านให้อัญเชิญสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนี หรือ พระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชา นั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามความในข้อ ๒, ๓, ๔ และ ๖ แห่งมาตรานี้”

คำว่า “สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนี” หมายถึงพระราชอนุชาของรัชกาลที่ ๙ ซึ่งประสูติจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี ซึ่งรัชกาลที่ ๙ ไม่มีพระราชอนุชาเช่นว่านี้ คำว่า “สมเด็จพระเชษฐาต่างพระชนนี” ในขณะนั้นใช้กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ได้ แต่สิ้นพระชนม์ไปก่อนแล้ว มีแต่พระโอรสต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คำว่า “พระโอรสของสมเด็จพระเชษฐา...นั้น ๆ” ตามกฎหมายบริหารบาลจึงหมายถึง พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ที่ประสูติจากพระชายาเอกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลฯ เพราะสมเด็จพระเชษฐาทั้งที่ร่วมพระราชชนนีกับรัชกาลที่ ๙ และต่างพระราชชนนีที่ประสูติจากสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีที่มีพระโอรสติดลงไปอีกชั้นไม่มีอยู่อีก ยกเว้นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว และมีพระโอรสแต่ก็ได้ถูกข้ามมาก่อนแล้ว ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๖ และตามหลัก “โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓, ๔ และ ๖ แห่งมาตรานี้” ซึ่งหมายความว่าให้พิจารณาด้วยว่าต้องเป็นพระโอรสที่ประสูติจากพระชายาเอกทำนองเดียวกับพระอัครชายาของสมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า มิใช่พระโอรสจากหม่อมห้ามคนใดก็ได้

อนึ่ง ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงสละราชสมบัตินั้น ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ (ฉบับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕) แล้ว มาตรา ๕ ได้บัญญัติถึงการสืบราชสมบัติไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรกว่า

“การสืบราชสมบัติท่านว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายบริหารบาลว่าด้วยสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ และประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร”

คำว่า “โดยนัยแห่ง” หมายความว่าให้อนุโลมตามมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

คำว่า “ประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร” หมายความว่า ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรด้วย (ขณะนั้นมีสภาเดียว) จะใช้แต่เกณฑ์ตามกฎหมายแต่อย่างเดียวไม่ได้ อันเป็นการพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งตามหลักในระบบประชาธิปไตยนั่นเอง ดังนั้นบัญชีที่กระทรวงวังได้ทำขึ้นตามกฎหมายเทียบบาลฉบับดังกล่าวและเสนอรัฐบาล เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๗ เพื่อเสนอสภาผู้แทนราษฎรจึงได้เรียงลำดับไว้ตามสายพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๕ ที่ประสูติจากพระภรรยาเจ้าและเจ้าจอมพระสนมเรียงตามอาวุโส ประกอบกับตำแหน่งของพระชายาของพระราชโอรสนั้น ๆ เฉพาะที่มีพระชนม์อยู่ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ดังนี้^{๑๓}

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์

๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนันตมหิตล

๒. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕)

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕)

๔. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร (พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์ฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล

๖. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร

๗. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (ต้นสายนี้มีได้เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า แต่เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ ๕ ประสูติจากจากเจ้าจอมมารดาคนแรก ๆ และมีพระโอรสลงไปอีกชั้นที่ประสูติจากหม่อมพระชายาเอกดังนี้)

๘. หม่อมเจ้าอมรสมานลักษณ์ กิติยากร

๙. หม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร

๑๐. หม่อมเจ้าจรจบบกิติคุณ กิติยากร

^{๑๓} หนังสือกระทรวงวังจากเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ที่ ๑๓๐/๓๐๖๑ ลงวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๗ เรื่อง ส่งบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์ถึงนายกรัฐมนตรี๑๓ หนังสือกระทรวงวังจากเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ที่ ๑๓๐/๓๐๖๑ ลงวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๗ เรื่อง ส่งบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์ถึงนายกรัฐมนตรี

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี

๑๑. หม่อมเจ้ากัลยาณวงศ์ ประวิตร

๑๒. หม่อมเจ้าจิตรปรีดี ประวิตร

๑๓. หม่อมเจ้าวิกรมสุรสีห์ ประวิตร

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

๑๔. หม่อมเจ้าประสพศรี จิตรประวดี

๑๕. หม่อมเจ้านันทนาธร จิตรประวดี

๑๖. หม่อมเจ้าจรจรีพันธ์ จิตรประวดี

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

๑๗. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา

๑๘. หม่อมเจ้ารังษิยากร อาภากร

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

๑๙. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕ ขณะทำบุญชื่อนี้ ยังมีพระชนม์อยู่)

๒๐. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร (พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๒๑. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕ ขณะทำบุญชื่อนี้ ยังมีพระชนม์อยู่)

๒๒. หม่อมทรงวุฒิไชย วุฒิชัย (พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

๒๓. หม่อมเจ้าอุไทยเฉลิมลาภ วุฒิชัย

ดังนั้นคณะรัฐมนตรีจึงเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรว่าสมควรอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาณันทมหิดล พระชนมายุ ๘ ชันษา ซึ่งเป็นผู้มีสิทธิตามลำดับในกฎมณเฑียรบาลลำดับที่เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป สภาผู้แทนราษฎรมิเห็นชอบ และได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีลงวันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๗๗ ความตอนหนึ่งว่า

“โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นรัชทายาท ตามความในมาตรา ๕ แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ.๒๔๖๗

โดยที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่ ๑ ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ ดังได้แถลงไว้ในมาตรา ๕ แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

โดยที่สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติ ณ วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ.๒๔๗๗ แสดงความเห็นชอบในการที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม มาตรา ๕...

จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลได้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ตั้งแต่วันและเวลาที่ว่านี้เป็นต้นไป”

เป็นอันว่ากฎและเกณฑ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ได้เริ่มใช้เป็นผลอย่างแท้จริงในเวลาอีก ๑๐ ปีต่อมาภายหลังการประกาศใช้ใน พ.ศ.๒๔๖๗

เงื่อนไขที่ว่าจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรนั้น ต่อมาเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๔๘๕ รัฐสภาประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา จึงได้เปลี่ยนเป็น “ประกอบด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา”^{๑๔} และเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๔๙๒ ซึ่งมีการจัดการตั้งคณะองคมนตรีเป็นครั้งแรกก็ได้เพิ่มเติม กฎเกณฑ์ในการปฏิบัติให้ชัดเจนขึ้นว่า คณะองคมนตรีจะเป็นผู้เสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ต่อรัฐสภาเพื่อขอความเห็นชอบ เมื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบแล้ว จึงให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์ผู้สืบราชสันตติวงศ์ขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์และให้ประธานรัฐสภาประกาศเพื่อให้ประชาชนทราบ^{๑๕} นอกจากนั้นยังบัญญัติไว้ด้วยว่าการยกเลิกหรือแก้ไขเพิ่มเติมกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ จะกระทำมิได้^{๑๖} เฉพาะความข้อนี้ ต่อมารัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๕๑๑ ได้เปลี่ยนแปลงเป็นว่า “ให้กระทำได้โดยวิธีการอย่างเดียวกับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ” คือแก้ไขได้แต่แก้ไขยากเช่นเดียวกับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ^{๑๗} หลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ทำให้นักวิชาการถือว่าแม้กฎมณเฑียรบาลฉบับนี้จะมิใช่รัฐธรรมนูญเพราะอยู่คนละฉบับกันแต่ด้วยเหตุที่เป็นกฎหมายกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปกครองประเทศในส่วนที่ว่าด้วย

^{๑๔} มาตรา ๙ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๔๘๕

^{๑๕} มาตรา ๒๕ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๔๙๒

^{๑๖} มาตรา ๒๓ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๔๙๒

^{๑๗} มาตรา ๒๒ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๑๑

ประมุขของรัฐ และแก้ไขเพิ่มเติมยากเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญจึงถือว่าเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ (constitutional law) ของประเทศอีกฉบับหนึ่งคู่กับรัฐธรรมนูญ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ สวรรคตในวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๘๕ ก็เกิดปัญหาอีกครั้งหนึ่งว่าจะอัญเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นครองราชย์ ปัญหานี้เกิดขึ้นจากเหตุที่ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ยังมีได้อภิเษกสมรส ไม่มีพระราชโอรสและมิได้ทรงสมมตพระราชทายาทไว้ แต่ปัญหาก็ง่ายกว่าใน พ.ศ.๒๔๙๑ มาก เพราะมีสมเด็จพระอนุชาร่วมพระกรรมหรือร่วมพระราชชนนีอยู่คือสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชซึ่งเป็นไปตามมาตรา ๕(๘) แห่งกฎหมายที่เรียกว่า

“ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชธิดา ท่านว่าให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนีพระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมาจากพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์”

ดังนั้น รัฐบาลในขณะนั้นจึงได้ปฏิบัติตามมาตรา ๕ แห่งรัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๔๘๕ โดยได้เข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลถวายรายงานข้อกฎหมายและวิธีปฏิบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช และกราบบังคมทูลอัญเชิญขึ้นทรงราชย์ เมื่อทรงรับแล้วรัฐบาลก็ได้ขอให้ประธานรัฐสภาเรียกประชุมรัฐสภาในคำวันนั้นเอง ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งรัฐสภาก็ได้มีมติเห็นชอบให้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีพระอัครมเหสีพระองค์เดียวซึ่งได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถเช่นเดียวกับครั้งที่รัชกาลที่ ๕ สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี โดยเหตุที่ได้ทรงสำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างทรงผนวชในปี พ.ศ.๒๔๕๕ เป็นที่เรียบร้อย มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ และพระราชธิดา ๓ พระองค์

ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ มีพระราชปรารภว่า

“สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงอยู่ในฐานะที่จะรับราชสมบัติปกครองราชอาณาจักรสืบสนองพระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นเล่าก็ทรงพระเจริญพระชนมายุบรรลุนิติภาวะ ทรงพระวิริยภาพและพระสติปัญญาสามารถที่จะรับภาระของแผ่นดินตามพระอิสริยยศศักดิ์ได้ ถึงสมัยที่จะสถาปนาเป็นองค์รัชทายาท ควรจะทรงอนุวัติให้เป็นไปตามธรรมเนียมและจัดพระราชประเพณีตามความเห็นชอบเห็นดีของมหาชนและผู้บริหารประเทศทุกฝ่าย เฉิมพระเกียรติยศขึ้นให้สมบูรณ์ตามตำแหน่งทุกประการ”

เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕ จึงมีประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารความตอนหนึ่งว่า

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิชราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เถลิงพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิตยสมบุรณ์สวางควัฒน์ วรขัตติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราชวิสุทธิ สยามมกุฎราชกุมาร มุลิกนาม...”

ทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธี มีการอ่านประกาศพระบรมราชโองการต่อหน้าพระบรมวงศานุวงศ์ สมาชิกรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ตุลาการ ข้าราชการพลเรือน ตำรวจ ทหาร และทูตานุทูต และมีพิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ประกาศพระบรมราชโองการและพระราชพิธีดังกล่าวถือเป็นครั้งที่ ๓ ของประเทศไทยนับแต่การสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ ในพ.ศ.๒๔๒๕ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ ใน พ.ศ.๒๔๗๗ ซึ่งที่จริงแม้จะไม่ได้มีการสถาปนาที่ทรงอยู่ในฐานะพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสีอยู่แล้ว แต่การสถาปนาเป็นการดำเนินการตามโบราณราชประเพณี และสร้างพระสถานะให้มั่นคงชัดเจนยิ่งขึ้น ๓ ประการ คือ

๑. พระราชพิธีสถาปนาดังกล่าวคือสิ่งที่มาตรา ๔(๒) แห่งกฎหมายระเบียบว่า “โดยพระราชทานยุพราชภิเษกหรือโดยพิธีอย่างอื่นสุดแท้แต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ” นั่นเอง

๒. เมื่อมีพระราชพิธีดังกล่าวแล้ว ประกอบกับสร้อยพระนามภิไธยของตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารที่ว่า “จักรีนเรศยุพราชวิสุทธิ” และพระราชปรารภในประกาศสถาปนาระบุว่า “เมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบราชสันตติวงศ์ทรงพระเจริญวัยสมควรแล้ว ย่อมโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เถลิงพระอิสริยยศตั้งแต่วัยในตำแหน่งสมเด็จพระยุพราชมกุฎราชกุมาร” แสดงว่าทรงเป็นสมเด็จพระยุพราชตามมาตรา ๔(๒) แห่งกฎหมายระเบียบด้วย

๓. ประกาศพระบรมราชโองการปรารภความเบื้องต้นว่า “เมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบราชสันตติวงศ์ทรงพระเจริญวัยสมควรแล้ว” แสดงว่าการแต่งตั้งครั้งนี้เป็นการตั้งให้เป็นพระราชทายาทตามมาตรา ๔(๑) และมาตรา ๖ แห่งกฎหมายระเบียบนั่นเอง เพียงแต่ใช้คำเรียกตำแหน่งใหม่เป็นพิเศษ เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งครอบคลุมทั้งพระราชสถานะการเป็นพระราชทายาท สมเด็จพระยุพราช และสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าตามกฎหมายระเบียบ^{๓๘}

ยุคกฎหมายระเบียบที่เปลี่ยนแปลงใหม่ : เกณฑ์ราชันรีหรือพระราชธิดา

ตามกฎหมายระเบียบว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ แม้เจ้านายผู้เป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดจะมีสิทธิตามลำดับชั้นดังกล่าวมาแล้ว คือ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่

^{๓๘} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ ตอนที่ ๒๐๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ ตอนที่ ๒๐๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

ประสูติจากพระอัครมเหสี ถ้าไม่มีพระราชโอรสนั้นก็ให้เชิญพระโอรสของพระราชโอรส (หลานปู่ของพระมหากษัตริย์) ที่พระชนนีเป็นพระอัครชายา (เมียเอก) ถ้าไม่มีจึงย้อนกลับขึ้นไปที่พระราชโอรสพระองค์ถัดไปของพระมหากษัตริย์หรือพระโอรสของพระราชโอรส (หลานปู่) เรียงลำดับไปเช่นนี้ตามหลักซึ่งมาตรา ๘ เรียกว่า “เกณฑ์ที่สนิทมากและน้อย” ถ้ายังไม่มีอีกจึงไปสู่พระราชอนุชาของพระมหากษัตริย์ แต่มาตรา ๑๐ และมาตรา ๑๑ ก็ได้บัญญัติลักษณะอันพึงประสงค์และลักษณะบกพร่องอันพึงยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์ไว้ด้วยทำนองเดียวกับคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามดังนี้

๑ ลักษณะอันพึงประสงค์

(๑) เป็นผู้ที่มีหาชนนับถือได้โดยเต็มที่

(๒) เป็นผู้ที่มีหาชนเอาเป็นที่พึงได้โดยความสุขใจ ในกรณีเจ้านายพระองค์ใดมีข้อที่ชนหมู่มากเห็นว่าเป็นที่นรังเกียจ ก็ควรที่จะให้พ้นเสียจากหนทางที่จะได้สืบราชสันตติวงศ์เพื่อเป็นเครื่องตัดความวิตกแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและอาณาประชาราษฎร์

๒ ลักษณะอันต้องห้าม^{๑๙}

(๑) มีพระสัญญาวิปلاสน

(๒) ต้องราชทัณฑ์เพราะประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมายในคดีมหันตโทษ

(๓) ไม่สามารถทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก

(๔) มีพระชายาเป็นนางต่างด้าว กล่าวคือนางที่มีสัญชาติเดิมเป็นชาวประเทศอื่น นอกจากชาวไทยโดยแท้

(๕) เป็นผู้ที่ได้ถูกถอดถอนออกจากตำแหน่งพระรัชทายาท ไม่ว่าการถูกถอดนี้จะได้เป็นไปในรัชกาลใด ๆ

(๖) เป็นผู้ที่ได้ถูกประกาศยกเว้นออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์

(๗) เป็นราชนารีคือเจ้านายสตรี เพราะ “ในกาลสมัยนี้ยังไม่ถึงเวลาอันควรที่ราชนารีจะได้เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นสมเด็จพระแม่อยู่หัวบรมราชินีนาถ ผู้ทรงสำเร็จราชการสิทธิ์ขาดอย่างพระเจ้าแผ่นดินโดยลำพังแห่งกรุงสยาม”^{๒๐}

อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ.๒๕๑๖ ได้มีการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลังเหตุการณ์วิฤตวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๑๖ ได้แก้ไขเพิ่มเติมหลักเกณฑ์เฉพาะ (๗) ข้างต้น โดยเห็นว่าเป็นการให้สิทธิแก่เจ้านายสตรีที่สมควรและสถานการณ์อาจจำเป็นในเหตุใดเหตุหนึ่ง วันเวลานับแต่ พ.ศ.๒๕๑๖ ก็ได้ล่วงเลยไปแล้วถึง

^{๑๙} มาตรา ๑๒ เรียกว่า “ลักษณะบกพร่อง”

^{๒๐} มาตรา ๑๓

ศตวรรษ สิทธิเสรีภาพของบุคคลก็ได้รับการปรับปรุงมากขึ้นแล้ว จึงควรถือเป็นเวลาอันควรเปลี่ยนแปลง กฎเกณฑ์ได้โดยแก้ไขเพิ่มเติมข้อความต่อท้ายกฎเกณฑ์ที่มีมาแต่เดิมเป็นว่า “หากไม่มีพระราชโอรส รัฐสภาอาจให้ความเห็นชอบในการให้พระราชธิดาสืบราชสันตติวงศ์ได้”^{๒๑}

เงื่อนไขในข้อนี้จึงมีว่า (๑) ต้องเป็นกรณีไม่มีพระราชโอรสอันอยู่ในลำดับจะสืบราชสมบัติ และ (๒) ต้องอาศัยความเห็นชอบของรัฐสภาด้วย เท่ากับว่าข้อความในมาตรา ๑๓ แห่งกฎหมายเถียรบาลที่ว่า “ท่านห้ามมิให้จัดเอาราชนาภิเษกองค์ใด ๆ เข้าไว้ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์เป็นอันขาด” ถูกเว้นไปแล้วในครั้งนั้น ด้วยรัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๕๑๖ มาตรา ๒๕

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกิดขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ.๒๕๓๔ เมื่อมีการวางหลักเกณฑ์ใหม่ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๕๓๔ ว่า

๑. การสืบราชสมบัติยังคงเป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายเถียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ แต่โดยที่ข้อนี้เป็นหลักทั่วไปจึงให้ตัดคำว่าโดยความเห็นชอบของรัฐสภาออก^{๒๒}

๒. ในกรณีที่ราชบัลลังก์ว่างลง ให้พิจารณาว่าพระมหากษัตริย์ได้ทรงตั้งพระรัชทายาทไว้ก่อนแล้วหรือไม่ ถ้าตั้งไว้แล้วก็ต้องให้พระรัชทายาทนั้นมีบทบาทต่อไปโดยให้คณะรัฐมนตรีแจ้งให้ประธานรัฐสภาทราบ และให้ประธานรัฐสภาเรียกประชุมรัฐสภาเพื่อรับทราบ แล้วให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์พระรัชทายาทขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป และให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ^{๒๓}

คำว่า “พระรัชทายาท” ตามกฎหมายเถียรบาล พ.ศ.๒๔๖๗ มาตรา ๔ (๑) หมายถึง

“เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สมมติขึ้นเพื่อเป็นผู้ทรงสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ต่อไป”

การเป็นพระรัชทายาทจึงมิได้เป็นโดยอัตโนมัติหรือเป็นไปตามลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ ดังที่ มาตรา ๕ บัญญัติว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเชานุภาพและพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นพระรัชทายาทสุดแท้แต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรและเป็นทีไว้ว่าพระราชหฤทัยได้ว่าท่านพระองค์นั้นจะสามารถสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ นอกจากนั้นรัฐธรรมนูญก็เคยกล่าวถึงพระภาระของพระรัชทายาทไว้ในรัฐธรรมนูญตลอดมา เช่น “พระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำรัฐพิธีเปิดประชุมสมัยประชุมสามัญประจำปีครั้งแรกด้วยพระองค์เอง หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้พระรัชทายาทซึ่งบรรลุนิติภาวะแล้วเป็นผู้แทนพระองค์มาทำรัฐพิธีก็ได้” ถ้ากล่าวตามกฎหมายเถียรบาลสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็หมายความว่าพระรัชทายาทอาจมิได้เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า

^{๒๑} มาตรา ๒๕ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๑๗

^{๒๒} มาตรา ๒๐ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๓๔

^{๒๓} มาตรา ๒๑ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๓๔

หรือพระราชโอรสซึ่งประสูติจากพระอัครมเหสี จะเป็นพระราชอนุชาหรือ “เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์” พระองค์ใดที่ทรงสมมตยกย่องแ่นพระรัชทายาทก็ได้นั่นเอง

๓. ในกรณีที่มิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทไว้ ให้คณะองคมนตรีเสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ ตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๖ ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อเสนอต่อรัฐสภาเพื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบ ในการนี้จะเสนอพระนามพระราชธิดาก็ได้ เมื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบแล้ว ให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์ผู้สืบราชสมบัติขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป และให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ^{๒๔}

๔. การแก้ไขเพิ่มเติมกฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๖ ให้เป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะ เมื่อมีพระราชดำริแล้วให้คณะองคมนตรีจัดทำร่างกฎมณเฑียรบาลแก้ไขเพิ่มเติมขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อมีพระราชวินิจฉัย เมื่อทรงเห็นชอบและทรงลงพระปรมาภิไธยแล้วให้ประธานองคมนตรีแจ้งประธานรัฐสภาเพื่อแจ้งรัฐสภาทราบ และให้ประธานรัฐสภาลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับเป็นกฎหมายได้^{๒๕}

หลักเกณฑ์นี้ได้ใช้ต่อมาแม้จะมีการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ใน พ.ศ.๒๕๔๐ และ พ.ศ.๒๕๕๐ ก็ยังมีข้อความอย่างเดียวกัน

ในกรณีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารซึ่งมีพระราชพิธีสถาปนาใน พ.ศ. ๒๕๑๕ นั้น ต้องถือว่าทรงไว้ซึ่งพระสถานะตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๖ คือ ทรงเป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า (กฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๖ เรียกว่าสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า) เพราะเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ประสูติจากพระอัครมเหสี ทรงเป็นสมเด็จพระยุพราช เพราะเป็นพระรัชทายาทที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นเป็นตำแหน่งสมเด็จพระยุพราชโดยพระราชทานยุพราชภิเษกหรือพิธีอย่างอื่นสุดแต่แต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ และทรงเป็นพระรัชทายาทที่ทรงสมมติขึ้นเพื่อสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ต่อไป^{๒๖}

การสืบราชสมบัติในอนาคตกาลหากราชบัลลังก์จะว่างลงจึงต้องดำเนินการตามกฎหมายและเกณฑ์ดังกล่าวคือมาตรา ๒๑ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๓๔

๒๕ มาตรา ๒๐ วรรคสอง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๓๔

๒๖ มาตรา ๔(๑) (๒) (๓) และมาตรา ๕

รัฐสภาอัญเชิญองค์พระรัชทายาทขึ้นขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป แล้วให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ

ในกรณีเช่นนี้ไม่ต้องการความเห็นชอบของรัฐสภา ซึ่งตรงกับข้อความในมาตรา ๖ แห่งกฎหมายระเบียบการสมัชชาครั้งที่ ๖ ที่ว่า “เมื่อใดถึงกาลอันจำเป็น ก็ให้พระรัชทายาทพระองค์นั้นเสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศโดยทันทีให้สมดังพระบรมราชประสงค์ที่ได้ทรงประกาศไว้แล้ว”

แต่หากเป็นกรณีที่ไม่มีพระรัชทายาทไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ ซึ่งเท่ากับว่าพระมหากษัตริย์มิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทไว้ ให้คณะองคมนตรีเป็นผู้เสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ตามนัยแห่งกฎหมายระเบียบการที่ได้จัดลำดับไว้ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อเสนอต่อไปยังรัฐสภาเพื่อรัฐสภาเห็นชอบด้วยเสียงข้างมาก มาตรา ๒๓ วรรคสองบัญญัติว่าในการนี้ (คณะองคมนตรี) จะเสนอพระนามพระราชธิดา(ของพระมหากษัตริย์)ก็ได้ ซึ่งหมายความว่าหากไปติดขัดที่เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดที่เป็นหญิง และเดิมตามมาตรา ๑๓ “ห้ามมิให้จัดเอาราชนาถพระองค์ใด ๆ เข้าไว้ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์เป็นอันขาด” ก็เป็นอันว่าไม่ต้องห้ามอีกต่อไปคือให้ถือเสมือนว่าเป็นพระราชโอรสอีกพระองค์ด้วยนั่นเอง แต่ทรงมีสิทธิภายหลังพระราชโอรส และไม่ต้องถือตามลำดับในกฎหมายระเบียบการที่ใช้เกณฑ์จากพระราชโอรสลงไปสู่พระราชธิดาก่อน เพราะแม้รัฐธรรมนูญมาตรา ๒๒ วรรคหนึ่งกล่าวถึงการสืบราชสมบัติว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายระเบียบการแต่ก็ได้บัญญัติว่า การนำกฎหมายระเบียบการมาใช้ต้องอยู่ “ภายใต้บังคับมาตรา ๒๓” ซึ่งมาตรา ๒๓ ให้เสนอพระนามราชธิดาได้เลย โดยไม่กล่าวถึงการจัดลำดับใด ๆ นอกจากเงื่อนไขว่าต้องเป็นกรณีที่ไม่มีพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ และเป็นกรณีที่รัฐสภาให้ความเห็นชอบกับการเสนอพระนามพระราชธิดานั้น

อนึ่ง ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถอนพระรัชทายาทออกจากตำแหน่ง^{๒๗} หรือพระรัชทายาทตกอยู่ในลักษณะบกพร่องหรือลักษณะต้องห้ามอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาต่อมาเสียแล้ว “บรรดาพระราชโอรสอีกทั้งบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านพระองค์นั้น ก็ให้ยกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ด้วยทั้งสิ้น”^{๒๘} เพราะถือว่าการแต่งตั้งพระรัชทายาทซึ่งอาจมาจากเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดก็ได้เป็นการเฉพาะพระองค์เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับพระโอรสของพระรัชทายาทในลำดับถัดลงไปอีกชั้นหนึ่งดังกรณีสมเด็จพระพุทธเจ้าหรือพระราชโอรสอื่น ๆ

สรุป

^{๒๗} มาตรา ๗ กฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๗

^{๒๘} มาตรา ๑๒ กฎมณเฑียรบาล พ.ศ.๒๔๖๗

นับเป็นเวลานานร่วม ๖๐๐ ปีเศษ กว่าที่การเข้ารับตำแหน่งประมุขของราชอาณาจักรไทยจะเป็นกฎและมีเกณฑ์ที่ชัดเจนดังในปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้ใช้ธรรมเนียมการตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ และ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเกณฑ์และใช้นัยแห่งกฎหมายเทียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นหลักประการแรก ใ้บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยซึ่งวางหลักใหม่มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ และผดแผกไปจากเดิมเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นหลักประกอบคู่กันโดยให้พิจารณาเสียก่อนว่ามีการแต่งตั้งพระราชทายาทตามธรรมเนียมข้างต้นและตามกฎหมายเทียรบาลไว้แล้วหรือไม่ หากได้แต่งตั้งไว้แล้ว เมื่อราชบัลลังก์ว่างลงก็ใช้วิธีเสนอพระนามให้รัฐสภารับทราบ หากไม่ได้แต่งตั้งไว้หรือเป็นกรณีที่ต่อมาไม่มีพระราชทายาทด้วยเหตุใดก็ตาม ให้พิจารณาพระนามเจ้านายตามลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์และไม่มีลักษณะต้องห้ามตามกฎหมายเทียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ ถ้าหากใช้กฎหมายเทียรบาลนั้นโดยตรงไม่ได้ก็ให้เทียบเคียงโดยอนุโลม เช่น ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารไม่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาล ก็ควรเทียบได้กับพระราชทายาท สมเด็จพระยุพราช และสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้าตามกฎหมายเทียรบาล ในบัดนี้สะกั้หลวงที่เป็นพระชายาเอกของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ควรเทียบได้กับตำแหน่งที่กฎหมายเทียรบาลเรียกว่าพระอัครชายาของสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า เป็นต้น นอกจากนั้นอาจมีการเสนอพระนามพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์เป็นพระมหากษัตริย์ก็ได้โดยไม่ต้องพิจารณาตามลำดับชั้นจากพระราชโอรสลงไปสู่พระโอรสของพระราชโอรสก่อน ต่อจากนั้นจึงนำรัฐธรรมนูญมาใช้พิจารณาขั้นตอนการเสนอเรื่องไปยังรัฐสภา ในระหว่างนั้นเมื่อยังไม่มีประกาศอัญเชิญพระราชทายาทหรือเจ้านายผู้ควรทรงราชย์ขึ้นสืบราชสันตติวงศ์ ให้ประธานองคมนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นการชั่วคราวไปพลางก่อน เว้นแต่ในระหว่างนั้นได้เคยทรงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไว้ก่อนแล้วก็ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นทำหน้าที่ต่อไปจนกว่าจะได้ประกาศอัญเชิญผู้มีสิทธิเสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์

อนึ่ง การขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ตามกฎหมายแล้ว และนับวันทรงราชย์เป็นวันที่ ๑ ปีที่ ๑ ในรัชกาล แต่โดยที่เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาจึงต้องมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อความสมบูรณ์ตามจารีตประเพณีโดยมีการเฉลิมพระปรมาภิไธยในพระสุพรรณบัฏ ทรงสวมมูรธาภิเษก ทรงรับราชสมบัติ เสด็จออกว่าราชการครั้งแรก และเสด็จเลียบพระนคร พระราชพิธีนี้มักทำในเวลาที่เหมาะสมซึ่งอาจภายหลังการเสด็จขึ้นทรงราชย์หลายวันหรืออาจเป็นปี เช่น หลังจากทรงบรรลุนิติภาวะ ทรงผนวช หรือถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนแล้ว ถ้าจำเป็นก็อาจจัดพระราชพิธีเป็นสองครั้ง เช่น สมเด็จพระเพทราชา ทรงจัดที่ลพบุรีอย่างย่อหรือสังเขปครั้งหนึ่ง ต่อเมื่อทรงย้ายลงไปประทับที่กรุงศรีอยุธยาจึงจัดพระราชพิธีเต็มยศอีกครั้งหนึ่ง รัชกาลที่ ๑ ก็ได้จัดอย่างย่อเมื่อแรกรับ

ราชสมบัติ ครั้งเมื่อทรงย้ายราชธานีเข้ามาประทับที่บางกอกฝั่งตะวันออกและการก่อสร้างพระราชนิเวศน์เวียงวังใหม่พอใช้การได้จึงโปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีอีกครั้ง รัชกาลที่ ๕ ทรงจัดอย่างย่อเมื่อแรกรับราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อทรงบรรลุนิติภาวะและทรงผนวชแล้ว จึงจัดอย่างเต็มอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๑๖ รัชกาลที่ ๘ นั้นไม่ได้ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกเพราะสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงรับราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๙๕ แต่ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกครั้งเดียวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

ตามโบราณประเพณีแล้ว ก่อนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะเรียกพระมหากษัตริย์ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่เรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คำสั่งของพระมหากษัตริย์จะเรียกว่าพระราชดำรัส ไม่เรียกพระบรมราชโองการ การกราบบังคมทูลจะไม่ใช้คำว่าขอเดชะ เวลาที่มีพิธีสงฆ์ พระราชาคณะจะไม่ถวายอดิเรก (อดิเรก) และจะใช้ฉัตร ๗ ชั้นเป็นเครื่องประกอบพระเกียรติยศ ไม่ใช้ฉัตร ๙ ชั้น

กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยจึงพิจารณาได้ด้วยมิติทางประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และโบราณราชประเพณีประกอบกันดังนี้เช่นว่านี้

บรรณานุกรม

กฤษฎา บุญสมิต. “พระอัจฉริยภาพด้านนิติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” ใน

กฎหมายเทียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา, ๒๕๔๘.

เกษม ศิริสัมพันธ์. “การสืบราชสมบัติ ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี”, วารสารนิติศาสตร์ (ธันวาคม ๒๕๓๐).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม” ใน รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยามและอธิบายว่าด้วยยศเจ้า. กรุงเทพฯ : บริษัทอดิทันเพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.